

AKADEMİ MECMÛASI

Sâmiha AYVERDİ

Necat BİRİNCİ

Yahyâ KEMÂL

Asuman KULAKSIZ

İbrahim NÛMAN

Salih Zeki ÖNSÖZ

Abdullah UÇMAN

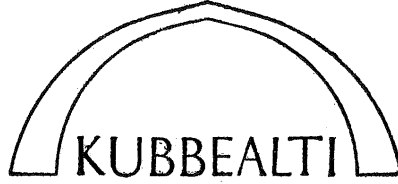
Kâzım YETİŞ

Yunus ZEYREK

Yıl : 12

Nisan 1983

Sayı : 2

AKADEMİ MECMUASI

Yıl : 12

Nisan 1983

Sayı : 2

Mecmûamızdaki yazılar, kaynak gösterilerek ıktıbas edilebilir.

KUBBEEALTı AKADEMİ MECMÛASI, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kùltür ve San'at Vakfı adına sahibi:

İLHAN AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü: Ayşe ÖZDEN

Fiyatı 200 TL., 1983 yılı abone bedeli 800 TL. dır. Dış ülkeler için abone bedeline sadece posta ücreti ilâve edilir. (Abonelerin değışen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur). İlân ve reklâm, millî kùltürümüze hizmet eden müesseselerden alınır; tam sahife 25.000, yarım sahife 12.300 liradır.

Adres: Çarşıkapı, Yeniçeriler Caddesi, Nu. 43 İstanbul
P.K. 107 Beyazıt. Tel. 22 95 17

BASILDIĞI YER: GÜR-AY MATBAASI

İ Ç İ N D E K İ L E R

Çamlıca'daki evimiz	Sâmiha Ayverdi	5
Troy'da Kadir (şiiir)	Asuman Kulaksız	12
Tepen bir sıtma	Yahyâ Kemâl	13
Hücrede kış gecesi (şiiir)	Yunus Zeyrek	16
İslâmî estetik anlayışının menşe'i hakkında düşünceler	İbrahim Numan	17
Rûşen Eşref'in yazılarında İstanbul — II — Çeşmeler	Necat Birinci	21
Rıza Tevfik'in Edward G. Browne'a gönderdiği mektuplar — I —	Abdullah Uçman	31
Hiristiyan - Alman okullarında Müslüman - Türk çocuklarının dini eğitim ve öğretimi	Salih Zeki Önsöz	49
Cevdet Paşa'nın Belâgât-ı Osmâniye'si ve uyandırdığı akıslar — II —	Kâzım Yetiş	57

ÇAMLICA'DAKİ EVİMİZ

Sâmiha AYVERDİ

Çamlıca'daki evimiz, Tahran Sefiri Nasûhî Bey'in köşkü ile karşı karşıya idi.

Abdülhak Hâmid Bey'in kardeşi olan Nasûhî Bey, birkaç sene evvel vefât etmiş olduğundan, köşkte akrabaları oturuyorlardı. İki sokağa yüzü olan muazzam bahçesinin içinde de, gene âileye âid evde Memduh Bey isminde safca bir başka akraba ile karısı ve oğulları vardı ki, bir yaz, Abdülhak Hâmid Bey, Lüsyen (Lucienne) hanımla Memduh Bey'lerde misâfir kalmış, bu misâfirlik, Kısıklı halkı için bir alâka, heyecan ve kulaktan kulağa dolaşan fısıltılarla, enine boyuna çekip çekiştirilir olmuştu.

Lüsyen Hanım, her sabah atla dolaşır, Abdülhak Hâmid Bey ise rikâbında giderdi. Yirminci asrın ilk yarısının mantığı için fevkalâdelik sayılan bu ve benzeri hareketler, yabancı bir kadın için dahî züppelik sayılmakta idi. Hele, efendiden yaşlı kocayı at uşağı gibi yanında yaya yürütmek, köy halkının hazmedemediği şımarıklıklardan idi.

Şu da var ki, o devrin Çamlıca'sı, eski ihtişamlı ve itibarlı devirlerini kapamış, o dillere destan kibarlar ve aydınlar semti değildi artık.

Gerçi henüz Osmanlı Hânedânı'nın taht vârisi veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin Büyük Çamlıca'daki sarayı ile

Nazîme Sultan'ın Küçük Çamlıca'daki sarayı, köye revnak veren kadrosu ile, ayakta idi iseler de çevrenin ileri gelen büyükleri, bir bir kapılarını kapayarak köyü âdetâ boşaltmışlardı.

Çamlıca'nın gözde bir semt olduğu devirleri görüp yaşamış olan Abdülhak Hâmid Bey, şimdi, hayrânı olduğu genç karısının peşi sıra gitmekte ise de, artık hayâl ve hâtıraya mâl olmuş o eski devirleri, gördüğü kadar göstermesini de bilmmişti.

İşte, (Mâzî Mesîrelerinden) isimli uzun şiirinde, Büyük Çamlıca'daki Sâmi Paşa Köşkü'nü şöyle anlatır¹:

*Bir gün ki eyliyordu tekarrüb nihâyete
Gittim mezârını nineciğimin ziyârete.
Bir yer o, mâder-i vatanın en güzel yeri,
Yıldızlı Çamlıca, vatanın mihr-i mâderi.
Bir türbe, bir harâbe ile anda komşudur,
Sâmi Paşa Konağı, bu yangın yeri odur,
Sâmi Paşa harâbesi, mâzî mesîresi.
Zâhirdi bir tarafta Selâmî Haziresi.²
Olmuştu komşuluk bize bâdi-i iktirân,
Bir mekteb-i edebdi bu vîrâne bir zaman,
Bir asr-ı muhteşem buradan eylemişti mürûr,
Cevvâl idi bu muzlîmede bir beyaz nûr,
Bir ihtiyar melek ki bu gün tâir-i İrem.
Üstâdımız o pir-i muallâ ve muhterem
Baksam da hâmidâne âtâya-yı fetrete
Medyûn-ı şükr-ü mahmedetim ben o hazrete
Cennetmekân mekârim-i ahlâk sahibi
Kanî değildi ders ile iflaha tâlibi,
Eylerdi hem de hâlini ıslâha îtinâ
Bîgâne ben o sâyede olmuştum âşinâ*

1 Bu şiir, ilk defa Resimli Kitap Mecmûası'nın Teşrin-i Evvel 1325 târihli ve 13 sayılı nüshasında çıkmıştır. sh: 16-17.

2 Ulu Türk sofilerinden Selâmî Ali Efendi'nin avam ve havas-ın ilticâgâh ve ziyâretgâhı olan türbesinin bulunduğu kabristan. Aynı zamanda halen dahi adak mahallidir.

Seksen yaşında şâhikalar tayyederdi o,
Yağmur yağırdı, seller akardı, giderdi o.
Olmaktı maksadı yalnız vâsıl-ı îlâh,
Bilmem tahassüriyle mi yanmış bu hankâh?
Her çıktığı zamanda gelir halka ihtilâc,
Öpmekte dest ü pâyini merzâ-yı ihtiyâc
Feryadrestî herkese, her hâle mültefit,
Âlimlere muin idi, cühhâle mültefit
Nâzırdı hak gözüyle o ebnâ-yı âdeme,
Hâkim gibiydi köşkü de âfâk-ı âleme.
Âllâme-i zamane idi bînazîr idi
Hak rahmet eylesin, o büyük bir vezîr idi.

Hâmid Bey, gerek Çamlıca'nın gerek edîb ve vezîr Sâmi Paşa'nın³ tablosunu çizerken, bir zamanlar bu köyün bir «mekteb-i edeb» olduğunu da söylemektedir.

Hoş olan, bu mektebe devam edenler, hem hoca, hem de talebe sayılan edib, şâir, münşî kimselerdi.

Köyün kınalı toprağının üstünde benek benek sivrilmiş daha nice irfan mihrakları vardı ki, artık her biri uçan yıldızlar gibi, adem yolculuğunu ihtiyâr etmiş, acısı şu ki, yerlerine benzerlerini bırakmadan, yüzlerini toprakla örtüp hayattan çekilmişlerdi.

Çamlıca'dan kimler gitmemişdi ki? Nerede Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa? Nerede Viyana Sefîri Galib Bey? Büyük Çamlıca Yokuşu'nun başında, içi serâpa sedef kakmalı metrûk ve harap köşkün sâhibini, köyün yerlilerinden dahî bilen yokken, çocuk yaşında ben bilebilir miydim? Hâlâ da öğrenmiş değilim.

3 Edebiyat âleminde Sâmi Paşa-zâde diye anılan Sezâî Bey (1860-1936) babası çapında bir adam olmamakla berâber bugün edebiyatçı olarak geçinenlere hocalık edecek değerdedir.

Bir zamanlarda politikaya özenmişse de kısır bir siyâsî devre yaşamakla bu faslı kapamıştır. Bk. Resimli Türk Edebiyatı Târîhi, Nihad Sâmi Banarlı, sh. 947-952.

Şerif Haydar Bey'in Sarıkaya yolundaki yayvan köşkü, artık son demlerini yaşayan bir hasta gibi idi.

Küçük Çamlıca tepesini, çevre hudutları içine almış bulunan Suphi Paşa Korusu'ndaki köşkler ise, şikâyeti asâletine yakıştırmayan olgun kimselere ne kadar da benzemekte idi.

Hele, Libâde Çayırı'nın tâ en sonunda, Mısırlı Halim Paşa'nın kızı, Sadrâzam Said Halim Paşa'nın kızkardeşi Prenses Zehra ile evli olan Bestekâr Ali Rıfat Bey'in beyaz köşkünde, artık saz-söz meclisleri çoktan susmuştu.

Bahçesi bahçemize sırt vermiş komşumuz Hüseyin Fikri Efendi'nin çoluğu çocuğu ise, çoktan köşklere ile rağbeti kesmişlerdi.

Altûnîzâde Necib Bey'i bir kere görmüştüm. Çok yaşlı idi. Fakat köşkü, kendisi hayatta iken dahî, hayattan el etek çekmiş kimselere benzemişti.

Tütüncübaşı, Doktor Nâfiz Paşa, Âkıl Bey köşklere de, Köy'ün sayılı âilelerine merkez olmuş binâlardı.

Ammâ, en az bir buçuk asır evvel, Çamlıca'nın, etrâfında peteklenir gibi olduğu bir şâhâne saray vardı ki, çocukluğunda bu dilber semt, Saray Bağçesi diye halka açık bir mesîre olmuştu.

Sultan İkinci Mahmud'un kız kardeşine âid bu saraydan, zamânımıza, ancak içi bir âileyi barındıracak büyük-lükteki ocakla, bacasından başka iz kalmamıştı.

Gerçekten de, içi sanki cilâlı imiş gibi, bu parlak tonoz ocak, fakir bir âileye mesken olmuş bulunuyordu.

Vefâtı, kardeşinin sarayında vâki olduğu söylenen Sultan Mahmud, hem Çamlıca'yı hem de sultan kardeşini pek severmiş.

Kim bilir pâdişâhın ölüm haberi etrâfa yayılınca, Köy nasıl yerinden oynamıştı? Ammâ nisyanla mâlûl insan hâfızasından, geçmişin bu acıklı haberi silindiği gibi, daha neler ve neler kaybolup unutulmamıştır?

Abdülhak Hâmid Bey'in şiirinde «Selâmî Hazîresi» diye bahsettiği kabristanın yanında, aynı manzûmeye âid bir de câmi vardı ki, tamâmiyle harap olmuş ve ancak, binânın duvarları kalmıştı. İşte bu duvarlardan birinin üstüne çizilmiş güneş saati, tâ uzaklardan görünür ve bununla herkes saat ayarı yapardı. Kimbilir, hangi matematik ustasının şifâhî kültürü bu ince hesapları yapıp, bu şaşmaz tabloyu oraya resmetmişti?

On iki yaşına geldiğim sene, yazlık evimize taşındığımızda, artık saatle berâber, câmiin ayakta kalmış o duvarları da yıkılıp gitmişti.

Câmiden tâ caddeye kadar inen geniş arâzideki Sadrazam Mehmed Paşa Köşkü'nden en küçük bir iz kalmamış idi ise de, bahçesinin fıstık ağaçlarından bâzıları hâlâ ayakta idi. Paşa'nın kendisi ise çoktan, Selâmî Hazîresi'nin ebedî sâkinleri arasında dünyâdan el-etek çekmiş bulunuyordu.

Şiir, edebiyat, saz-söz âlemlerinin kuruyan dudaklarından ses çıkmaz olunca, gide gide köyleşen Çamlıca'da da halk, elbette kendine, mantığına uygun bir meşgale arayacaktı. En kolay en oyalayıcı hattâ eğlenceli olanı, şüphesiz ki dedi-kodu idi.

Mes'elesiz insanların mes'lesi olan fısıltılara ve çekiştirmelere her devirde, hemen herkesin kulağı açıktı. Hele Hâmid Bey'in:

*Vâr ol Lüsyen, tavâf et ey nûr,
Ey âhır-ı ömrümün bahârı!*

dediği Lüsyen Hanım'a, odasının dört duvarı dışında da fazlaca iltifât etmesi, bu, dâvâsız insanlar için, biraz hasede daha çok da, kınamaya benzer ne bulunmaz âmiyâne bir zevkti.

Gerçi Hâmid Bey, genç karısına: Vâr ol! diye sesleniyor-

sa da, her vâd olanın günün birinde yok olması elbette ki mukadderdi.

Ancak, nâsût perdesini kaldırıp lâhûta, derinlere bakıldığında ki, yok olmak diye bir gerçek mevcut olmayıp, tahavvülün adına yok olmak dediğimizi acaba neden düşünmüyorduk?

Ammâ, güz mevsiminde yere düşüp çürüyen yaprakla, baharda yeşerenin aynı cinsten olduğunu bilmek, gerçekten de güçtü.

Tabiatla benzerlik varsa da ayniyet yoktu. Bir terkibi hazırlayıp ortaya koyan da, bozup dağıtan da, aynı kudretti.

Şu sonsuzluk âleminin, mükevvenât denen ve başı nihâyeti olmayan fezânın bir köşeciğindeki dünyâ ve o toz zerresi kadar küçük dünyâ küresinin bir köşeciğindeki insan, ölçüye endâzeye, tartıya terâziye gelmeyen varlık âleminin içinde bir hiç olduğunu düşünebilse ne kadar büyüyecek.

Her türlü levisi, her kiri her pislîği bağrına kabûl ederek temizleyen toprağın, o muhteşem tahavvül kanûnu ile, bir köpek leşini bile içine alıp, bir müddet sonra, insanoğlunun anbarlarındaki buğdaylara, ağaçlarındaki meyvelere, bostanlarındaki sebzelere kuvvet ve gıda olarak geçirdiğini, düşüsek de düşünmesek de, işlemekte olan ifnâ ve ihyâ çarkı, buna ve benzerlerine aynı kanun ve kaideyi tatbîk eyler.

Abdülhak Hâmid Bey'in, bir de Mihrinnisâ Hanım isminde şâir bir kız kardeşi vardı.

Bulgurlu ve Libâde'yi yarım ay gibi dolaşarak Çilehâne semtine düşen Mihrinnisâ Hanım'ın köşkü, sessiz hattâ ıssız bir noktada kurulmuş, tek başına bir kâşâne idi.

Kapısının iki yanında iki papağan kafesi ve hanımların dizleri dibinde oturan, birbirinden güzel uzun ve kıvılcıklı iri köpekleri vardı. Ammâ dokuz yaşının merakı için, o rengârenk ve konuşan kuşlar, köpeklerden daha câzip idi.

Köşkteki Avrupâî hayat ise, Tanzîmat moda ve mode-line göre tanzîm edilmiş bir muâşeret tablosu idi. Herhalde âile ferdlerinden başka, belki uşaklar dahî Fransızca bilmekte, hiç değilse, az-çok anlamakta idiler.

Mihrinnisâ Hanım'ın köşkünden az ileride, bu köşkle tam tezat teşkil eden bir hücre vardı ki, o da kırların ortasında ve tek başına idi.

Köy halkı, bu tonoz yapının, Aziz Mahmud Hüdâî Hazretleri'nin çilehânesi olduğunu bilmekte idiseler de, ondan ne söz eder ne üstünde durur ve ne de düşünürlerdi.

Öyle ki aynı semtte bulunan Mihrinnisâ Hanım'ın köşkü, ardına kadar Garb rüzgârlarına açık olduğundan, pencerelerinden kapılarından buram buram dünyâ kokusu alınırdı.

O tek odadan ibâret hücre ise iki âlemi birden içine sığdıran bir mânâ genişliğine sâhipti ki, Mihrinnisâ Hanım'ın köşkü, bu hücreye kıyas edildiğinde, hardal tânesi kadar küçük kalırdı.

Evet, küçüktü. Küçük kalmakta idi. Ammâ bu gerçeği değil yaşamak, düşünmek dahî basîret gözüne dünyâ perdesi gerilmiş insanlar için muhâl ender muhâldi.

Kâl ilmi erbâbının, hâl ilmi ehlinin dilinden anlayamaması gibi.

Çiledeki zevkı, o tasfiye ve tecerrüdün, yüceltici, arıtıcı ve billurlaştırıcı hâletini tatmamış kimseler, elbetteki ondan, ejder görmüş gibi kaçarlardı.

Ne ki, şu da bir başka, bambaşka bir gerçek: Tahtını, saltanatını bir pula satıp yokluk çilesine tâlib olan İbrahim Ethem için: «Benim zamanımda gelmiş olsaydı, aradığı hakikati, kaba döşeginde de buldururdum» diyen ulunun eşiğine baş koymuş olanlara ne saadet, ne devlet!

TROY'DA KADİR

**Bir ev, üstünde ulvi bir ışık
Bir ev, içinde bir iki âşık.
Bir şehir ki yok tek bir minâre
Bir ev câmi olmuş bir avuç mü'mine.**

**Şerefeler ııldamaz burası el diyân
Ne bir mevlûd duyulur ne de Allah feryâdı
Kadir kandilleri kalblerde yandı
Bir ev, bir kaç divâne, bir kaç pervâne.**

**Bir garip oluyor insan, soruyor nedir?
Bu yükselen dam neyin nesidir?
Bir garip oluyor Troy'da Kadir
Bir ev şâha varmış, bir ev şâhâne.**

3 Ekim 1975

Asuman KULAKSIZ

TEPEN BİR SITMA

Yahyâ KEMÂL

(Hazırlayan: Necat BİRİNCİ)

Zaman zaman tepen bir sıtmamız son günlerde bir daha tepti: Her gün yeni bir gazete çıkıyor. On bir senedir birkaç devrede, birkaç türlüşünü gördüğümüz bu gazete bolluğunun bu seferki hepsinden daha fârikalı. Çünkü o geçen devrelerde bolluk siyâsî ihtirasların feverânındandı; bir taraftan birden bire bir rüzgâr esiyor, havaya birçok kâğıt parçaları kaldırıyordu. Bu seferki gazete bolluğu siyâsî ihtiraslardan değil, bilâkis ticârî bir mâhiyeti hâiz. Siyâsî sarmaş dolaşların sürüme şifâsı kalmayınca, gazeteler edebiyâta başvurular. İtilâf ve Hürriyet'in bu memlekete büyük bir hizmeti vardır: İttihat ve Terakki ayak takımı siyâsiyâtla memleketi öldürmek üzere idi, İtilâf ve Hürriyet çıkardığı hır-gürler yüzünden kendiyle berâber ayak takımı siyâsiyâtını öldürdü.

Birkaç ay evveline kadar siyâsî patırtılardan başka hiçbir şeye el çırpmayan bir halk ne kadar bezmiş ki şimdi ancak edebî ilâvelerle avutulabiliyor. İnşallah bu edebî ilâveler de ne zevki, ne vicdânı besleyen bugünün pinti edebiyâtını öldürür. Ondan da kurtulur, nekahat devresine gireriz.

Şimdilik Londra'dan fazla gazeteye sâhibiz. Her sabah-akşam yirmi makale bu millete yirmi cihetten yirmi türlü yol gösteriyor. Milletın yolunu değil, aklını şaşırmadığına şükre delim.

Bugünkü gazetelerin de şüphesiz yaprak dökümü pek yakın. İkide birde tepen bu sıtmanın sebepleri pek belli. Bu devleti kuran büyük insanların çocuklarını, her köşesinde bir türlü saâdetle barındıracak kadar cömert olan bu vatanın teşebbüsât sâhası tamâmiyle tutulmuş.

Bu neslin taayyüş edebileceği iki merci kalmış: Bütçe ve Türkçe.

Bütçeden bugün çıkan liranın ayarı çarşıya uymuyor. Türkçe var. Hele çok şükür diğer unsurlar türkçe gazeteciliği beceremiyor; yoksa bu sâhada da aç kalırdık.

Hükûmet memur yetiştirmek için kurulmuş Enderun azmanı bir maârifin yetiştirdiği tek bir işe yaramaz, lâkin her işe yarar bir nesil bugün gazetecilikten başka ne yapabilsin?

Bu zavallı nesil ellerini ovuştura ovuştura günlerce, senelerce bir iş yapmağa çâreler arıyor, son sonu bir çâre bulabiliyor; muharrirlik, yâni millete her gün çâreler göstermek san'atı.

Ah bir meraklı çıksa da on bir seneden beri bu memleketin felâhı için gösterilmiş çârelerin bir cedvelini yapsa, hezarfenliğin, târihçe ne faydalı bir vesîkasını bırakır. Bu devletin kurtulması için lâyhalar yazmak ta Selim-i Sâlis devrinden beri âdetti. Ricalden böyle bir lâyiha yazmamış zatlar nâdirdir. Bugünün gazetecileri devletin yaralarına çâreler bulmakta babalarını geçtiler. Türk milleti hiçbir devirde hezarfenliğin bu tuğyânını, iş bölümünün bu kadar iflâsını görmedi.

Yeni zamanların sînaatında bir iğne icât edememiş bir nesil büyük çapta ıslahata gelince neler biliyor? Daha coğrafyasını bilmediğimiz Anadolu'nun ıslâhını mı? Daha târihini bilmediğimiz lisanın tâdilini mi? Daha örf ve âdetlerini bilmediğimiz milletin en ziyâde muhtaç olduğu kanunları mı? Devletin hâricî siyâsetinde tutacağı yegâne yolu mu?

İlmin temellenemediği memleketlerde mâlûmat sâhip-kıran kesilir. Bu milleti mâlûmat, yâni hezarfenlik bunaltıyor, ilmin tamâmiyle tecrübi vazîfeler ifâ ettiği bu asırda mâlûmatın halka yol göstermesinden daha muzır bir şey olmaz.

Bizde ilim mâlûmat derecesinden yukarıya çıkamadı. Bunun için de gazetecilik birinci mevkîi tutuyor. Gazeteler iş-bölümü denen saâdete ermiş memleketlerde ya ahbar vâsıtası, yâhut da fıkraların müddeâlarını nâşirdirler. Bizde bilâkis ne tamâmiyle o, ne de tamâmiyle bu, kâinata karşı vâiz mevkîindedirler. Kırk seneden beri, matbuat müdiriyetinin defterlerini dolduran gazete esâmisinden kaçî dayanabildiği de meydanda. Mamafih zaman zaman bu sıtma tepiyor.

Temenni ederiz ki bu gına, gazeteciliğin son gınası olsun. Çünkü bu memlekette uğrunda kırk seneden beri çalışmış emektarlarını mesut etmeyen bu meslek şimdiden sonrakileri de etmeyecek. Diğer bir taraftan ekseriyetle memlekete hayrı olmak şöyle dursun, bilâkis şerri de var.

Kurûn-ı kadîmede edebiyâtı inkıraz alâmeti addederlerdi; kurûn-ı cedîdede gazetecilik milletler için bu alâmeti andırır.

Zaman, nr. 478, 5 Eylûl 1919

HÜCREDE KIŞ GECESİ

Bağırırken başıboş rüzgârlar.

Yıkılır pancurlar arasına..

Yarışır ince ince dumanlar,

Çay buğusu tüter yanısıra.

Virâne kalmış gönül bağından,

Süzülür şiirler, sürü sürü..

Meyûs türkülerle dudağımdan,

Kalbe dolan neyin tahassürü!..

Hep böyle zindan gecelerde ben,

Karlıdağ aşanları anarım.

Fersiz şüleler düşmez elimden,

Sigaralarla ben de yanarım.

Yunus ZEYREK

İSLÂMÎ ESTETİK ANLAYIŞININ MENŞE'İ HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Y. Mimar İbrahim NÜMAN

Câhiliye çağının kuvvetli ve tekâmül etmiş Arap şiiri, hitâbeti ve edebî anlayış zemini üstünde zuhûr eden İslâmın ilâhî vahye dayalı kitabı Kur'an-ı Kerim, câhiliye devrinin gelişmiş edebî gücüne rağmen erişilemeyecek san'at ve ifâde zenginliği ile çok kısa zamanda tebâruz etmiş, tenkid edilemeyecek sağlam yapısı ve hükümleri ile de geniş kitleler tarafından kabûl edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in mûcize oluşundaki en ehemmiyetli unsurlardan birisi de bünyesindeki, zamânının, hattâ gelecek zamânların fersah fersah fevkindeki edebî üstünlüğü, mûsikî ve estetik zenginliğidir. Bâhusus Hz. Muhammed vasatında lisan kalıbına dökülen bu ilâhî kelâmdaki erişilemeyecek güçlü ifâde, muhakkak ki Allah'ın sıfatlarından «Sun» yâni «San'atlı yaratma» ile izâh edilebilir.

Hız. Peygamber «insanlığın kemâlini tamamlarken, bir taraftan da Kur'an mûcizesi ile kelime kalıpları içinde, zuhûra gelen «ilâhî estetik», mûcize «Tevhid» anlayışı ile birleşince İslâm'ın san'at ve estetik arayışını ortaya çıkarmış olması tabiidir.

O zamana kadarki san'at telâkkilerinden ve estetik nazariyelerden farklı olarak, insandaki kemâlin derûnî mânâsından hareketle, mücerret, âdetâ cümle mahlûkatı aynı ke-

mâle koşar gibi görerek, esyâya canlı imişçesine muâmele eden, birlikçi, birleştirici İslâm san'atı, doğrudan doğruya tevhid esası üzerine gelişmeler göstermiştir.

Hakikaten de yaratılmış her şeye tevhid nokta-ı nazarından bakan bir gözün mevcûdattaki âhengi görmemesine, bunu yaratıcıya bağlamamasına imkân var mı? İslâm san'atkârı da mahlûkattaki ahenk ve güzelliğin hakikatine inmekle Hâlikin «san'atlı yaratma» sıfatını keşfetmiş; kâh mahlûka kâh Hâlika teveccüh ederek yaradılıştaki bu güzelliğin, ahengin, nisbetin... esaslarını yâni «ilâhî estetiği» keşfe çalışmıştır.

Evet, muhitten merkeze, merkezden muhite gelgitlerle, kesretle vahdet arasındaki perdeleri kaldıran, yaratılmışta yaradanı müşâhede eden İslâm anlayışının estetik telâkikleri, ilâhî nizam ve ölçülerden, yaratıcının «san'atlı yaratma» sıfatından başka bir menşe'den hareket edebilir mi idi?

Nitekim edememiştir de. Mîmârîsinde ortaya koyacağı mekânda tevhîdi aramış, en nihâyet câmii tek bir kubbe altında toplamağa muvaffak olmuş; kullandığı her ölçüyü, yaratılmıştaki kemâlin timsâli insana göre tatbik etmiştir. Allah kelâmını hüsn-i hat ile yüceliğe lâayık biçimde gözler önüne sererken, bunu, mevcûdâtı sembolize edercesine tezhipleyerek, tezyînatında kullanmıştır.

Su içtiği tasından, giydiği elbisenin kumaşına, göz nûrunu döktüğü oyasından, işlerken dinlediği mûsikîye kadar; hattâ kendini yaradanın ismini yüceltmek için çıktığı harpte kullandığı kılıca, çektiği yaya, vurduğu köse kadar hep aynı «san'atlı yaratma» sırrını aramış, müşâhede etmiş, bulduğu zaman da kendi idrak seviyesine göre tatbik etmekten geri durmamıştır.

İslâm san'atı daha ilk devirlerde Koyrevan Câmii minberi ile, yaratılmış âlemin sırlarını ahşaba dökmek için uğraşmış; âyetlerle de sâbit olan, kendi emrine verilmiş nimetleri bir taraftan nebatî motifler olarak sembolleştirip ahşaba işlerken, diğer taraftan nâmütenâhi geçmeler ve kıvrımları

aynı minber üzerinde kullanarak mücerret, sonsuz bir arayışın ilk adımlarını atar olmuştur.

Basit bir bedevî zevki diye geçiştirilmek istenen bu denemeler, zaman zaman küçümsenerek «arabesk» tâbir edilmiştir. Aslında mücerret telâkkilere yol açan bu arayışla hendesi tezyînâtın nâmütenâhi çizgileri içerisindeki ahenkle, kâinatın sırlarını san'ata yansıtan; asgar ve âzam sonsuzdaki benzerliği keşfedip de bunlardaki ilâhî estetiği, mesela Bursa Ulu Câmiî minberi ile en güzel biçimde elindeki malzemeye nakşeden yine İslâm San'atı olmuştur.

Kendisini eşref-i mahlûkat yapan ve şah damarından yakan cevher ile biliş tutma sırrına eren İslâm san'atkârı, bu cevherdeki ilâhî yaratıcılığı, ilâhî estetiği, idrâki ve kâbiliyeti nisbetinde ortaya koyarak, dünyânın o zamana kadar müşâhede edemediği yeni bir terkibi, yeni bir oluşu ortaya koymuştur.

Gerek tatbîk ettiği nizam, gerek nisbetler, hattâ itibâr ettiği estetik mülâhazalar, görmüş geçirmiş âlemlerin şahid olduklarından çok farklı idi. Kullanılan bütün unsurların arkasında kesretle vahdet arasındaki münâsebetin idrâki bulunmakta idi.

Tevhid sırrına vâkıf İslâm san'atkârı artık Yunan'dan kalma tanrılara göre şekillenmiş estetik anlayış üzerinde yol alamazdı. Nitekim alamadı da. San'atkâr, kendi inandığı vahdeti, bir nokta hâlinde ortaya koyup, bu merkez etrafında nakış işlercesine gidip gelen, batıp çıkan iğne misâli hareket ederek, ilhâmını aldığı yaratıcı san'atın güzelliklerini kendi süzgecinden geçirerek yeniden terkip ve teşhir etmiştir.

Artık eski dünyânın gayrı İslâmî kaidelerinden çıkmış estetik mülâhazalar, İslâm san'atkârı için geçerli değildi. Arada form, teknik ve malzeme alış verişleri olsa da, bunlar, san'atkâr elinde yeniden yoğruluyor, yeni zevke göre îmâl edilerek nihâî eserin ham malzemesi oluyordu.

Hakikaten de Şam Ümeyye Camii'nde mozayik, artık bir ikonayı değil, cennet bahçelerini tasvir ederken, Kubbetü's Sahra'da dairevî plân, mukaddes kayayı tavaf eder olmuştu. Selçuklu da Taçkapı, bir kemer içerisine yerleştirilen mukarnas vâsıtası ile parçalarla bütün arasındaki münâsebetin haşmetini temsil ederken, bir taşını yerinden oynatamayacağımız, değiştiremeyeceğimiz eserler veren Osmanlı mîmârisine gelince bu haşmetli san'at, tam bir vahdet timsâli olmuştur.

Kendi içinde mahfuz bir noktadan hareket eden İslâm san'atkârı, tıpkı hendesi tezyînatta olduğu gibi, hatları, münhanileri, berzahları dolaşarak yine kendi içindeki noktaya rücû etmekle, bu noktada gizli san'atı, güzelliği gözler önüne sermiştir.

Kur'ân-ı Kerim'le bir mûcize olarak tecelli eden ilâhî san'at, mûcizenin çıktığı merkezle bilîş tutmuş san'atkâr elinde yine bir mûcize olarak zuhûr ediyor; Yaratıcının zâtında gizli güzellik, yeni bir estetik anlayış olarak da, işte madde âlemine kadem basıyordu

RÜŞEN EŞREF'İN YAZILARINDA İSTANBUL

— II —

ÇEŞMELER

Necat BİRİNCİ

Rüşen Eşref yazılarında, sâdece göz önünde olan ve ulaşılmada zahmet çekilmeyen eserleri anlatmaz, yapılması en zor ve zahmetli olan bir işe girişir.

Her ayak bastığı yerde medenî izler bırakan milletimizin âlicenap rûhu, şehirlerimizi ve bilhassa İstanbul'u büyük hayır eserleriyle donatmıştır. Bunlar çoğunlukla göze çarpan ve belli merkezler etrâfında olan eserlerdir. Ancak bu ata yâdigârları arasında, milletimizin hayırseverliğinin açık delili olanlar vardır ki, onları tesbit edebilmek için semt semt, bıkmadan usanmadan dolaşmak gerekir. Hangi köşeden bizi karşılayacağı bilinmeyen bu eserler, ecdâdın, İstanbul'un uzak yakın bütün köşelerinde akıttığı sayısız çeşmelerdir.¹

İşgal altındaki İstanbul'da aydınların ortak olarak yaşadıkları bir hâl vardır: Ye's ve elem. Ruşen Eşref, zaman zaman rûhunda azan bu ye'si tatmîn etmek, yatıştırmak,

1 Yol üstü birkaç çeşme, *Vakit*, nr. 859, 30 Mart 1920; (*Ayrıntılar*, İstanbul 1923, s. 110-122).

ona şifâ bulmak, en azından onu «tahammül edilebilir bir melâl hâline» getirebilmek için, bâzan maksatsız gezintilere çıkar. Yol üstü bu gezintiler kendine bir maksat yaratır. Târihî çerçeve, muharririn muhayyilesini avlar ve onu hâlihazırın ızdıraplı demlerinden çeker alır, ona, bu toprakları, atalarının vatan hâline getirdiğini hatırlatır. Çoğu zaman bu kendiliğinden doğan gayenin gaybtan gelen câzibeli bir mânâ ile yüklü olduğunu hisseden Rüşen Eşref, açık seçik olarak kavrayamadığı bir duygu ile taşına toprağına meftun olduğu bu şehrin, «yenik mermer kırıntılarında, üç yüz sene evvel örülmüş duvar kovuklarına sokulan sarı kâğıt parçalarında, bir kafesin altından sarkan rengi uçuk yemenide bile bizden nişan veren sırra» vâkıf olmaya çalışır.

Böyle gayesiz başlayan gezilerinden birinde Rüşen Eşref'in gönlünü, Paşalimanı'nda gördüğü bir çeşme yakalar. Bu an, «çeşmeler kâşifi» adı verilen muharririn, İstanbul'un çok ayrı ve mânâlı bir zenginliğinin ilk def'a ortaya konması için çıkacağı gezintilerin başlangıç ânıdır. «Çeşmeler, itikadımızın, merhametimizin bir müessir fashıdır» diyen Rüşen Eşref, su hakkındaki âyetlere, hadislere, eshâbın sözlerine, imamların tavsiyelerine uyan milletimizin bir vecd içinde çeşme yapmaya koyulduğunu ve hele İstanbul'un bu vecdi asırlarca sürdürdüğünü anlatır: «İstanbul bu vecde asırlarca tutuldu. Su nâmına Türklerin mermerden, bin çeşit nakıştan, nice türlü hüsn-i hatlardan, nükteli ve îmanlı beyitlerden vücûde getirdiği âlem nefistir. Bir içim su şeffaf ve mütevâzi âhengini o âlem içinde şehriyârâne bir haşmete bürünmüş gördü. Harâretini bir tas suyla söndüren her yolcu, gözlerini şiirlerden, güzel yazılardan, türlü türlü nakışlardan tereküp eden mermer bir âbide üzerinde dinlendirdi. Onu yaptıranın rûhuna dua okudu.»

Mîmârî deha, mermer oymacılığı, nakış, hat ve edebiyat gibi san'atları da bünyesine alarak «İstanbul yollarına ve meydanlarına asırlarca kendi sesinden şen, serin, din-dar bir nükte ilâve eden çeşmeler»le, yalnız onlarla birkaç saat geçirecek olan muharrir, bir müddet için de olsa rûhunda ye'si «melâl»e döndürebilmiştir.

Paşalimanı'ndan Boğaz'a doğru yaptığı gezide ilk rastladığı çeşme, «Yeniçeri gününden kalma zahîre ambarlarının civarında, koruların önünde denize karşı, تنها meydana bir güvercin, bir martı beyazlığıyla konmuş, mekâna temiz bir âhenk veren» Avni Paşa çeşmesidir. Çeşme, altısı sağa, altısı sola açılan on iki mermer göze ve yalağa merkez teşkil eden «çıkık ve dolgun bir cüsseden ibârettir.» Süsü, sâdece ortadaki çıkıntının iki yanından yükselen sütunlar üzerine yerleştirilmiş hafif kabartma nakışlardan ve bir de pervazla o nakışlar arasındaki târih levhasından ibârettir. Levhada şu ibâre okunur:

Avni Pâşâ eyledi ihyâ şu a'lâ çeşmeyi

Gel Hüseyin aşkıyla iç bu çeşmeden âb-ı safâ

sene 1292

Kitâbedeki 1292 (1875) târihi ile mermer ve nakış şekillerinin yabancı üslûbu, çeşmenin yakın devirlerde tâmir edilmiş olduğunu göstermektedir.

Rûşen Eşref'in dikkatini çeken bir diğer çeşme de Cemile Sultan sarayının etrâfını çeviren duvara bitişik olarak inşa edilmiş olandır. Yazı, isim ve târihe dâir üzerinde tek bir işâret bile bulunmayan bu çeşmeyi, muharrir, bir «nakış cûş u hurûşu» olarak görür. Artık kuru bir oyuktan ibâret kalan musluğunun kenarında iki nârın sütun vardır. Sütunlar yükseldikçe bir gül ağacının gövdesi gibi incelirler. Sütunların tepelerinde, içlerinde sümbül demetleri olan birtakım vazolar vardır. Daha üstte de tepeleme armut dolu üç tabak durmaktadır. Bu tabakların üzerine yerleştirilmiş, etrâfı acem-kârî çiçekliklerle ve gül demetleri ile çevrili kitâbe boştu. Bir yemiş sofrasına benzettiği çeşme için muharrir, «Bu çeşmenin mânâsı, buradan içilen su armut gibi çabucak lezzetle erir, gül ve sümbül kokuludur,» der.

Rûşen Eşref'in tesâdüf ettiği üçüncü çeşme, Mahmud Nedim Paşa yalısının koru tarafındaki duvara bitişik olan ve Maşallah levhasının altına tâlik yazı ile yazılmış:

Duâ-yı hayrın ebnâ-yı sebîlin etmeğe işrâb
Bu nev-çeşme garik-i bahr-ı Rahmet Beg için aktı

Ola seyrâbı kevser vâlidem hikmet dedim tarih
Geliç âb-ı lâtifî rûh-ı İsmet Beg için aktı

beyitleri okunan çeşmedir. Kitâbe kınaçiçeği nakışlardan yapılmış bir çerçeve içine alınmıştır.

Muharririn rastladığı dördüncü çeşme Kuzguncuk iskelesi meydanındadır. Eser, yaprak süslemelerle donatılmıştır ve kitâbesinde

Hüve's-şâfi

Âb-ı nâb iç nûş olâ subh û mesâ
Sâhibü'l-hayrâta kıl hâyır duâ

beyti okunmaktadır.

Rüşen Eşref'in nazarına çarpan bir diğer çeşme de Nakkaş'daki itfâiye karakolunun tam karşısında tesâdüf eder. Kitâbesi «Ve minel mâi küllü şey'in hayy» (*) mührüyle başlar. Bu mührün iki tarafında yarı gömülü iki topuz başlık yükselir. Üçü de kurumuş uç yalağa akan üç musluğun ortadakinin üstünde şu beyitler okunur:

Nâm-dâş-ı fahr-ı âlem zâ'ir-i beyt-i harâm
Aynı ihlâs ile oldu hayr u cûdûn mazharı

Fisebilillâh bu dil-cû çeşmeyi bünyâd edip
Sû-be-sû seyrâb u mesrûr etti teşne dilleri

Ayniyâ etşâne bir bir söyledi tarih-i tam
Al iç icrâ eyledi Ahmed Efendi kevseri

1239

Abdülhak Hâmid'in

Biz fâniyiz, nâmımız beka bulsun

(*) «Ve bütün canlıları sudan meydana getirdik.» Kur'an-ı Kerim, Enbiyâ suresi, âyet 30.

beytini hatırlayan muharrir, kitâbelerde adı geçen şahısların kimlikleriyle ilgilenmez. Onun alâkasını çeken bu hayır sâhibi insanların yaptırdıkları eserlerdir.

Rûşen Eşref, Cemil Molla köşkünün duvarına «nihâyet-siz derecede şen ve güzel çiçek işlemeleri» oyulmuş mermerden çeşmeyi büyük bir hayranlıkla seyreder. Beylerbeyi sarayı rıhtımına inen yolun köşesindeki, san'at yönü ile pek değerli olmayan, ancak bir padişah hanımın halka hürmet ve saygısını ifâde eden çeşme de Ruşen Eşref'in nazarını celbeden eserler arasındadır. Çeşmenin tuğra taşı düşmüş, kırılmış ve parçaları toprak dolu yalağın üstüne yatırılmıştır. Muharrir kırılmış kitâbede şu yazıyı okur:

«Cennetmekân, firdevs-i âşiyân gazi Sultan Mahmud Han efendimiz hazretlerinin kadınlarından dördüncü Nur-tab kadınefendi hazretlerinin hayrâtıdır.» Sene 1262.

Rûşen Eşref, bu çeşmede, dünyâ âlâyişine değil, yalnız Allah'ın emrine ehemmiyet veren ve ona bağlanan bir zihniyetin açık bir şekilde görüldüğünü söyler.

Rûşen Eşref, Beylerbeyi sarayının arkasındaki tünelin içinde olan çeşme üzerinde, Yesarizâde'nin hattı ile yazılmış kitâbesinden dolayı ehemmiyetle durur. Yesarizâde'nin ilk eserleri arasında kabûl edilen bu kitâbe, hat san'atımızın merhalelerinden biri olarak kabûl edilmektedir. Hat san'atı ile taş işçiliğinin mükemmel bir şekilde birbirini tamamladığı bu kitabe şöyledir:

Pâdişâh-ı pür-himem Sultan Mahmudü'l-hisâl
Yaptı zibâ çeşme-i dil-cû teri lezzet-resân

Menbai firdevsi a'lâdır misâl-i sel-sebîl
Cüz'-i iksir-i hayat olmak mizâcında nihân

Cevher-i tarihi mervidir Hızır'dan Hilmiyâ
Cedvel-i âb-ı hayatı kıldı Mahmud Han revân

Bu tünelin çıkışında, yine Sultan Mahmud'un yaptırdığı bir diğer çeşme daha vardır.

Âb-ı rû-yı saltanat hakan-ı Mahmudü's-şiyem
Yaptı bu nev-çeşme-i zemzem-nihâd-ı atharı

Besmeleyle nûş eden âbı şifâ-bahşâsını
Omru oldukça olur enva-ı illetten beri

Hilmîyâ tarihini cevherle tahrîr eyledim
Han Mahmud eyledi icrâ bu ayn-ı kevseri

şeklindeki kitâbe metni, yine Hilmî tarafından yazılmış ve yine Yesarizâde'nin hattı ile taşâ hakkedilmiştir. En büyük tâlik üstadının elinden çıkan şâheserlerin, yıllardan beri su sesini unutmuş çeşmelerde metruk bir vaziyette kalması Rûşen Eşref'i üzüntüye sevkeder. Hele bu çeşmelerin mermerleri üzerine yazılmış olan rumca ve ermenice birtakım yazılar, 1920 yıllarının karanlık günlerinde muharririn rûhunda daha derin bir üzüntü kaynağı meydana getirir.

Rûşen Eşref, kuruyan muslukları ile birlikte hayâtiyetini de kaybeden, zamânın ve kasıtlı ellerin tahrîbatıyla karşı karşıya bırakılan bu çeşmenin verdiği ızdıraplı suskunluktan, saray meydanındaki çeşmenin «kalınca şakırtısı» ile uyanır. Bu gayet sâde ve eski han pencerelerini hatırlatan bir çeşmedir. Kemerinin üstündeki yeşil zemîne sülûsle yazılmış

Pâdişâh-ı bahr-ı feyzin âb-ı cûd-ı mülhemi
Kıldı ırvâ sû-be-sû leb-teşnegân-ı âlemi
Dâldır tarihim ihyâ-yı hümâyûn-meşrebe
Hân Mahmûd eyledi icrâ bu mâ-ı zemzemi

1167

kıt'ası ta uzaktan göz almaktadır. Muharrir bu çeşmeyi, yeşil zemin üstüne altın işlemeler yazılmış bir pûşideye benzetir.

Dinlenmek için iskele meydanına inen Rûşen Eşref, orada da sultan II. Mahmud'un yaptırdığı dört köşe mermer bir çeşme ile karşılaşır. I. Abdülhamid tarafından, annesi Şermî Râbia sultan hâtırasına inşâ edilen Beylerbeyi câminin 1820-1821 yılları arasındaki onarımı sırasında yaptırılan bu çeşme, süslemeleri ile Avrupa'dan gelen yenilik izlerini ta-

sır. Câmiin kubbesindeki eski zaman benliği, çeşmenin başlıklarında, yerini Tanzimat öncesi yıllarında kabullenmeye başladığımız yeni arayışlara terketmiştir. «Çeşme ve câmi iki nesil arasında Türklerin aklından geçen telâkki farkına ve terakki istikametine» delil teşkil eder.

Muharrir, Yesarizâde'nin tâlikiyle çeşmenin dört yanını çevreleyen, İzzet Efendi'ye âit şu beyitleri tesbit eder:

Deniz tarafı:

Edip fermânın icrâ âb-ı şemşîriyle Hân Mahmud

Harîm-i beytini tathîr kıldı Hayy-ı Ma'bûdun

Göründü zemzemi emreyleyince fâtih-i kâbe

Bu yolda sa'yı meşkûr oldu el-Hak ebr-i pür-cûdun

Boğaz tarafında:

Revân-ı vâlid için eyledi bu çeşmeyi icâd

O şâhen-şâhın oldu ekseri bu hayr-ı mevcûdun

Kara tarafında:

O bahr-ı lutfile iskender-i leb-teşne tartılsın

Terâzû-yı hıretle yoksa farkı kulzûmu rûdun

Îlâhî vâlid-i şâh-ı cihâna sahn-ı cennette

Nişîmengâh ola sû-yı kenarı havz-ı nevrûdun

İstanbul cihetinde:

Bî-hakkı merce yoktur bir sözüüm İzzet bu tarihe

Safâ-yı bâl ola iç zemzeminden Han Mahmud'un

Beylerbeyi'nde II. Mahmud'un yaptırdığı bu çeşme ile dedesinin inşa ettirdiği câmi arasındaki zihniyet farkı üzerinde düşünürken yorgunluğunu da gideren Rûşen Eşref, Çengelköy'e doğru, başka çeşmeler keşfetmek üzere yola koyulur. Daha câmiin köşesini döner dönmez son derece zarif,

ancak suları kesilmiş iki çeşmeyle karşılaşır. Birkaç adım ötede, bir yalının duvarına yaslanmış bir çeşme daha vardır. Az ileride bir daha... Muharrir Beylerbeyi zükûr (erkek) mektebine kadar arka arkaya birkaç çeşmeye rastlar. Ancak bu çeşmelerin hepsinin de kitâbeleri düşmüş, kaybolmuş ve suları kesilmiştir. Bunlar üzerinde ne sudan, ne de suyu akıttandan eser kalmamıştır. Rüşen Eşref, çeşme taşlarını, bir zaman hayat kaynağı olan bu hayrat naaşlarının başında birer suskun mezar taşına benzetir.

Rüşen Eşref Beylerbeyi zükûr mektebinin yanındaki çeşmenin tâlik yazı ile olan kitâbesini şöyle tesbit eder:

Nâm-dâş-ı mâh-ı Ken'an sadr-ı esbak kim o zât
Tıybe'de içti ecel câmin Hudâ'ya verdi cân

Zevcesi hanım efendi nakd-i cûdun sarfedip
Çeşme bünyâd eyledi nûş eylesin dil-teşne-gân

Fî-sebil-illâh sebil etti bu âb-ı kevseri
Cennet-i firdevse döndü işte bu vâlâ mekân

Zâyi etme katresin Aynî dedim tarihini
Hacı hanım zezemzin etti mahallinde revân

1247

Ancak mermer ve nakış asrı diyebileceğimiz bir zamânın eseri olan bu çeşmenin de musluk yerine eski bir gazete kâğıdı sokulmuştur.

Rüşen Eşref'in bundan sonra rastladığı bütün çeşmeler hep aynı durumdadır: Suyunu kaybetmiş ve terkedilmiş. Muharrir bu susmuş çeşmeler karşısında hissettiklerini şöyle anlatır:

«Böyle bir saatlik yol üstünde rastladığım on beşe yakın çeşme rûhuma ezâ verdi... Eyvâh!.. Bu susan çeşmelerden dolayı İstanbul'da bir küçük, lâkin bir şirin ses kesildi. O ses itikâdımızdan, cömertliğimizden, gayrendişliğimizden bir haber gibiydi.»

Çengelköy'e yaklaşırken, ihtiyar bir kadının güğümünü doldurduğu ve heybesi omuzunda, eleği sol dizinde bir ihtiyar leblebicinin çömelerek, zincire bağlı bakır maşrapadan su içtiği çeşmenin Fatin Efendi'ye âit olan kitâbesini kaydeder. Çeşme hakkında geniş bilgi veren şiir şöyledir:

**Yûsuf Ziya Pâşâ meğr etmiş bu mevkiden güzâr
Olsun deyû bir nev-eser sarfeylemiş nakd-i revân**

**Menkûhası merhûmeyi yâd ile ol ma'sûmeyi
Bu çeşme-i ma'lûmeyi etmiş binâ ol nûktedân**

**Bir nice müddetten beri gayre geçüp mecrâları
Varlıktan olmuştu beri mânend-i beyt-i şâirân**

**İyyâd-zâde pür-sehâ kıldı yeni baştan binâ
Mecrâ-yı digerden ana eski suyun etti revân**

**Bunda sigar ile kibar içtikçe su leyl ü nehâr
Etsin duâ-yı bî-şumâr eshâb-ı hayrâ an-be-an**

**İnci gibi nazmeyledin tarih-i dil-cûsun Fatin
Mahmud Pâşâ hayrıdır bu çeşme-i âb-ı revân**

1279

Kolları, târih kaydetmekten, rûhu, ecdad yâdigârlarının bakımsızlıktan birer birer, için için kuruyup göçtüğünü görmekten yorulan muharrir, bu çeşme arayışını Çengelköy'e kadar sürdürür ve son olarak Mehmed Husrev Paşa'nın kavasbaşı Ahmed Ağa'nın, Çengelköy iskelesine çıkan köşebaşında, bu çevrede yaptırdığı yedi çeşmenin muhâfazası için yazdırdığı vakfiyeyi kaydeder. Vakfiye aynen şöyledir:

«Devletlü Husrev Paşa hazretlerinin kavasbaşı Ahmed Ağa nâm-ı sahibül'-hayrın Çengel karyesinde Çakaldağı nâm mahalde mutasarrıf oldukları melek bağı derûnunda mücedden hafr eylediği yedi adet bi're mâ'den hâsıl olan mâ-i leziz hasbeten-lillah vetâben li merzatihi karye-i mezbûrede inşâsına muvaffak oldukları iki adet çeşme ve bir musluk ve bir

savağa cereyan ettirmiş ve mütevellisi yedinde olan vakfiyye-i ma'mûlün bahâsı mantukunca vaz'olan yüz bin kurusun vikayesi ile nemâsından muhtac-ı ta'mîr ve termîm olacıkları su yolları masârifine sarf ve mürûr-ı ezmine ile mâilezîz-i mezbûrun menbaından veyahut fazlası vardır denilerek bir damlası mahall-i âhara nakl u sirkat olunmamak eger ictisâr eden olur ise dü-cihanda makhûr ve dûçâr-ı zıllu hasâr olsun amin. Ber mihvâl-i muharrer karye-i mezbûrede kâin bil-cümle kebir ve sagîr islâm ve reâya taraflarından daha nezâret ve dikkatle mütevellisi tarafından şâyet vakfiyye-i mezbûrun hilâfı hareket zuhûrunda mütevellisi ve mûmâileyhin ol vechile vâki olan sû-ı hareketinde mûmânaat olunmak üzere cümlelerin manzûr ve ma'lûmu olunmak üzere işbu taşâ hakk u imlâ ve bu mahalle vaz' olunmuştur. 1270.»

Çengelköy'de gezisini tamamlayan muharrir, ecdâdın İstanbul'a ne derece itinâ gösterdiğini, hünkârından kavasına, hasekisinden hacı hanımına varıncaya kadar bütün milletin varını yoğunu bu şehrin, en ücrâ köşelerine kadar îmar edilmesine ve Türkleştirilmesine harcadıklarını, onu «bir san'at ve merhamet menbaı gibi süslediklerini» görür.

En meşhûrundan en az tanınmışına kadar pek çok şâir, en ağır vezinlerden en kolaylarına kadar, pek çok ahenk bularak bu çeşmeler âlemine katılmışlar, en mâhir hattatlar bu şiirleri itinâ ile yazmışlar, nakkaşlar onları mermere hakederken âdetâ yazının değerine yeni değerler katmışlardır.

Paşalimanı ile Çengelköy aasındaki bir buçuk saatlik bir gezi sırasında muharririn gördüğü yirmi iki çeşme, İstanbul'un çeşme âlemi içinde sâdece bir damla gibi kalır. Ancak bu eserlerin yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutması Rüsen Eşref'i büyük bir üzüntüye sevketmeye yeter. Muharrir, çeşmelerden bahseden yazısına şu cümle ile son verir:

«Fakat eyvâh, bunların hepsi, yavaş yavaş, için için kuruyor, dökülüyor, bitiyor....»

RIZA TEVFIK'İN EDWARD G. BROWNE'A GÖNDERDİĞİ MEKTUPLAR

I

Dr. Abdullah UÇMAN

Cambridge Üniversitesi Şarkiyat Bölümü'nün dâveti üzerine 1970-1971 öğretim yılında, buraya, Osmanlıca okutmanı olarak Em. Dz. Albay Yavuz Senemoğlu gider. Yavuz Senemoğlu burada iken, bir gün Ahmed Cevadî adlı aynı fakültede Farsça okutmanlığı yapan bir İranlı ziyaretine gelerek, yıllar önce aynı müessesede hocalık yapmış Prof. Edward Browne'm o târihte 85 yaşlarındaki kızının kendisine bir valiz dolusu evrak getirdiğini haber verir. Büyük bir kısmını Farsça yazılmış çeşitli mektupların teşkil ettiği bu evrak arasında Türkçe yazılmış bâzı mektuplara da rastladığını söyleyen Ahmed Cevadî, Yavuz Senemoğlu'na, eğer ilgi duyarsa bunların fotokopilerini alabileceğini bildirir. Bunun üzerine, valizdeki Türkçe mektupları gözden geçiren Yavuz Senemoğlu, bunların, Feylesof Rıza Tevfik tarafından çeşitli târihlerde Prof. Edward G. Browne'a hitâben yazılmış mektuplar olduğunu anlar ve fotokopilerini çektirir. E. J. W. Gibb'in **A History of Ottoman Poetry** adlı eserinin beşinci cildi münâsebetiyle 28 Teşrin-i evvel 1321 (10 Kasım 1905) târihinde kaleme alınan burada yayınladığımız ilk mektup, adı geçen valiz içindeki mektupların sâdece biridir.

E. J. W. Gibb'in **A History of Ottoman Poetry** adlı altı ciltlik eserinin ilk cildi 1900 yılında yayınlanır. Gibb'in 1901'de ölümü üzerine, ikinci cildten itibaren, eserin geri kalan

kısımının neşrini yakın arkadaşı Prof. Edward G. Browne üzerine alır. Eserin ikinci cildi 1902, üçüncü cildi 1904, dördüncü cildi ise 1905 yılında yayınlanır. Bizim burada yayınladığımız mektuptan da anlaşılacağı gibi, eserin beşinci cildini 1905 yılında baskıya hazırlamağa başlayan Browne, bu cildin başına koymağı düşündüğü mufassal bir önsözü, gözden geçirip gerekli tashihlerde bulunması için, dostu Rıza Tevfik'e gönderir. Yakın dostu Browne'in, önsöz olmak üzere kaleme aldığı makaleyi dikkatle gözden geçiren Rıza Tevfik, ona cevap olarak, neşrettiğimiz 28 Teşrin-i evvel 1321 (10 Kasım 1905) târîhli mektubu kaleme alır. Eserin beşinci cildi ise, Edward G. Browne'in 1 Ağustos târîhli üç buçuk sahifelik kısa bir önsözüyle, bu mektuptan ancak iki yıl sonra, 1907'de neşredilir.

Browne'in, bu cildin başında yayınlanan önsözünü dikkatle incelediğimizde, Rıza Tevfik'in mektubunda söz konusu ettiği hususların hemen hiç birine tesâdüf edemeyiz. Browne'in Rıza Tevfik'e gönderdiği metin elimizde bulunmamakla berâber, buna cevap olarak yazılan mektuba bakarak, taslak hâlindeki bu önsözde neler üzerinde durulduğunu az çok tahmin edebiliriz. Aşağıda da görüleceği gibi, Rıza Tevfik mektubunda genel çizgiler hâlinde, Türk edebiyâtının gelişme târihi içinde hangi milletlerin edebiyatlarıyla temâs ettiği, eski Türk edebiyâtının bellibaşlı özelliklerinin neler olduğu, daha sonra batı ile temâsın edebiyâta ne şekilde aksettiği; yeniliğin nasıl başladığı v.b. hususlar üzerinde durmaktadır. Öte yandan, Prof. Browne'in Rıza Tevfik'e gönderdiği taslak hâlindeki önsözü yayınlamaktan vazgeçmesi hususunda akla gelen en büyük ihtimâlin ise, yenileşme devri Türk edebiyâtı hakkında Rıza Tevfik'in mufassal mektubu üzerine, kendisinin Türk edebiyâtının bu devresine âit bilgilerinin sathîliğini farketmesi olduğu söylenebilir.

Yine bu mektup dolayısıyla burada açıklamayı lüzumlu gördüğümüz diğer bir nokta da şudur:

Gibb, eserin asıl son kısmını tamamlayamadan, 1901'de ölür. Eserin müsveddeleri Tanzimat döneminin başında

Şinasi ve Ziya Paşa bahisleri ile son bulmaktadır. Gibb'in eserini tamamlama gayreti içinde olan Browne ise, eserin yeni Türk edebiyâtı dediğimiz Tanzîmat'tan sonraki döneme âit kısmını kaleme almak üzere, bâzı mürâcaatları neticesinde, Rıza Tevfik'e başvurur. Bunun üzerine Rıza Tevfik, kendisine havale edilen bu önemli işi kısa zamanda tamamlayacağına dâir Browne'a söz verir. Browne'in, eserin beşinci cildine yazdığı önsözde bunu, isim vermeden, şu cümlelerle ifâde ettiğini görürüz:

«Meanwhile I am still hopefull that Gibb's unfinished work may be completed by a very able Turkish man of letters, whose name I am not now at liberty to mention, and who has for some time been engaged on this work. Personally acquainted with most of the leading sprits of the New School, knowing English well and French still better, and animated by a genuine enthusiasm for his work, he has already surveyed a large portion of the field which Gibb did not live to cultivate.» (p. VI-VII).

Aynı cildin, indeksten önce, metin kısmının sonunda ise, aynı mâhiyette şu ifâde yer alır:

«Here ends the Author's manuscript. The continuation and completion of the book, undertaken by a Turkish man of letters, will form the seventh and concluding volume of the work.» E.G.B. (p. 111).

A History of Ottoman Poetry'nin 1909 yılında yayınlanan ve bir antoloji mâhiyetindeki C. VI'nın önsüzünde ise Browne, Gibb'in eserini tamamlayacak Türk edebiyatçısının «Feylesof» lâkabıyla tanınan Dr. Rıza Tevfik olduğunu açıklar (bk. p. V). Browne, daha sonra, Rıza Tevfik'in 1908 II. Meşrûtiyet hareketini müteakip Türkiye'de adından çok bahsedilen biri hâline geldiğini, birkaç ay öncesine kadar da, edebî çalışmalarını engelleyeceğinden korktuğu yeni bir görevi üstlendiğini belirtir. Bununla berâber, son devir Türk edebiyâtı hakkındaki bahsi Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucusu Nâmık Kemal'den başlayarak, cemiyet mensûbu bütün şâir ve yazarların edebî ve politik fikirlerini ele almak

sûretiyle tamamlayan Rıza Tevfik, kaleme aldığı kısımları Browne'a teslim etmiş bulunmaktadır. Browne, bir nevi zeyl mâhiyetindeki C. VII'yi teşkil edecek bahsin geri kalan kısmının da, Türkiye'deki yeni rejimin iyice yerleşip oturmasından sonra tamamlanacağından ümitli olduğunu şu cümlelerle dile getirir:

«...The chapter which he has written on Kemal Bey, the chief founder of the Young Turkish party, both from the literary and the political points of view, is however, already in my hands; and I hope that, when the new régime in Turkey shall have settled down on a firmer basis, I may in due course receive further instalments towards the supplementary seventh volume of this work from my gifted coadjutor.» (p. VI).

Daha sonraki bir târihte yayınlanmış ve Rıza Tevfik'in *A History of Ottoman Poetry*'nin C. VII'ni te'lif ettiğine dâir olan rivâyeti doğrulayan vesîka mâhiyetindeki birkaç notla daha karşılaşırız. Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası tarafından 1912 yılında Rıza Tevfik hakkında yayınlanan küçük bir kitapçığın son sahîfelerinde, onun çalışmalarından bahsedilirken şöyle bir açıklama yer alır:

«İngiltere müsteşrikininden müteveffâ Mr. Gibb'in yazmış olduğu *Târik-i Edebiyât*'ın son ve altıncı cildi yazılmadan müellifi vefat edince, bir hey'et-i müsteşrikinden mürekkeb olan mütevellîler cemiyeti bu kitabın ikmâlini Doktor'a havâle etmişlerdi. Doktor, bu uğurda üç sene çalışmış ve dört yüz elli sahîfelik bir kitab vücuda getirmiştir ki Kemâl Bey merhum dahî dâhil olduğu halde Fecr-i Âtî Mektebi'ni de şâmil olan son devr-i edebinin kâffe-i safahâtını câmi'dir.» *Feylesof Rıza Tevfik* (Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası neşriyatından, müellifi belli değil, İstanbul (1328/1912, s. 16).

Bu rivâyeti, *Nevsâl-i Millî*'de arkadaşı Abdullah Cevdet'in biyografisini kaleme alan Rıza Tevfik'in bizzat kendisi de doğrular. Rıza Tevfik, bu makalenin baş tarafında şöyle der:

«Müteveffâ meşhur Gibb'in beş büyük cild üzerine yazıp da ikmâline muvaffak olamadığı *Eş'âr-ı Osmâniye Târihi*

nin altıncı ve son cildini tertib ettiğim zaman Doktor Abdullah Cevdet Bey'e o kitabımda bir mühim yer göstermiştim. O uzun mütalâa-i tenkidiyeyi burada pek muhtasar olarak arz edeceğim...» (*Nevsâl-i Millî*, Dersaadet 1330/1914, s. 99).

Yine bunlara yakın bir ifâdeye *A History of Ottoman Poetry*'nin ilk cildini *Osmanlı şiiri târihi* (İstanbul 1943) adıyla tercüme eden Halide Edib'in, buraya yazdığı önsözde rastlarız. O târihlerde Rıza Tevfik ile araları pek iyi olmayan Halide Edib de, isim zikretmeden, bizim yukarıda belgelendirdiğimiz rivâyeti tekrarlar.

Halide Edib, Gibb'in, eserini kaleme almadan önce yirmi sene kadar eski Türk edebiyâtını tedkikle meşgûl olduğunu ve asıl kendisini ilgilendiren, Türklerin batıya döndüğü devreye geldiği sırada öldüğünü belirterek: «Bu son devir hakkında Gibb'in tam olarak bıraktığı Şinasi ve Ziya Paşa'dır. Prof. Browne, dostu öldükten sonra Nâmık Kemal ve muakkiplerini ve Servet-i Fünûn mektebini yazdırmak için Türklere müracaatını —ve belki siyâsî sebeplerden dolayı— buna nasıl muvaffak olamadığını kendisi mukaddemelerinde anlatır.» der (a.g.e., s. XII).

Görüldüğü gibi, ancak bâzı tesâdüflerin yardımıyla tesbît edebildiğimiz konu ile ilgili birbirine yakın rivâyetleri burada bir araya getirmiş bulunuyoruz. Bütün bunlardan çıkardığımız sonuç şudur:

Prof. E.G. Browne, Gibb'in eksik kalan eserinin son bahsini tamamlamak üzere bu işi Rıza Tevfik'e havâle eder. Bu teklifi kabûl eden Rıza Tevfik de, 1908'e takaddüm eden günlerde, Genç Osmanlılar'dan başlayarak Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti ekolleri dâhil bütün son devir Türk edebiyâtını tedkik ettiği müstakil bir eser kaleme alarak bunu Prof. Browne'a gönderir. Daha sonraki yıllarda her nedense yayınlanmayan bu eserin ne olduğu bugün meçhûlümüzdür. Bu konuda gerek Cambridge Üniversitesi'ndeki araştırmalardan, gerekse Rıza Tevfik'in âilesiyle yaptığımız temaslardan bugüne kadar herhangi müsbet bir netice çıkmadı.

Yakın târihlerde yapılan çeşitli neşriyatla, bilhassa 1908 Meşrûtiyet hareketinde birinci derecede rolü olduğu bugün artık açıkça anlaşılan İngiltere'nin o târihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkağa yönelik siyâsî faaliyetleri de gözönüne alınırsa, yine aynı günlerde Gibb'in eksik kalan eserini tamamlama işinin bir Türk edebiyatçısına havâle edilmesinin bize son derece anlamlı ve düşündürücü görüldüğünü de burada belirtmek isteriz.

Mektup yazmayı çok seven bir kimse olan Rıza Tevfik, çeşitli târihlerde dost, arkadaş, akraba ve çocuklarına birçok mektup yazıp göndermiştir. Büyük bir kısmının edebî muhtevâyâ sâhip olduğunu tahmîn ettiğimiz bu mektuplardan bugüne kadar sâdece dokuz tânesi yakın dostu Refi Cevat Ulunay tarafından neşredilmiştir*. Rıza Tevfik'in 1922-1934 yılları arasında Ürdün ve Lübnan'dan, kızı Munise Başkoğlu'na gönderdiği mektupların ise ancak bir kısmı elimizde bulunuyor. Rıza Tevfik'in mektuplarından ellerinde bulunduranların bunları bir an önce neşretmelerinin Türk kültür ve edebiyâtına büyük bir hizmet olacağı kanâatindeyim.

Burada son olarak, Rıza Tevfik'in Prof. Edward G. Browne'a yazıp gönderdiği mektupların fotokopilerini Türkiye'ye getirmekle Türk kültürüne büyük bir hizmet eden Sayın Em. Dz. Albayı Yavuz Senemoğlu ile bunların varlığından beni haberdar eden ve burada neşrettiğimiz mektuptaki bazı müşkilleri halleden ağabeyim Doç. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na teşekkür etmek isterim.

Yeniköy/28 Teşrin-i evvel 1321

Muallim-i fazilet-mend Profesör Edward Browne Cenâb-larına

Üstâd-ı muhterem efendim hazretleri

Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye'nin beşinci cildine mukadime olmak üzere —lûtfen bendenize— irsâl buyurmuş olduğunuz mütalâatı aldım ve kemâl-i dikkatle tettebbû ettim.

* Refi Cevat Ulunay, *Rıza Tevfik-Şiirleri ve Mektupları*, İstanbul 1943.

تیم کویک
(۸۸) شنبه اول
۱۳۱۲

مسلم فضیلتند بر وضو
او در ارد بر وف جلا بلیز

اسماء محترم اخدم
حضرت

[نارنج اویانه عثمانیه] ندج بشی جمدینه مقدمه اولی
اوزره - لفظاً بنوده کرده - ارسال بوسمه اولیکزکظ -

لعافی الدم وکمال وقله تنج ایتم .

بویله بر فست مرته و شکوره ندج عهده فاضله لرنیه

تفویض ایلمه اولی حقیقه بر [توجیه و خیه] در .

وات علیه لرنیه بو فصول جرف بر خدمت ایدیه یلمه

بنده کن ایچون شرف . بناء علیه بر ملا خطه نقدیه

ترتیب ایتم نظرگاه فاضله لرنیه عهده ایدیه

براز گلکده عضو کارسترام ایدیم بیهمه شوار و مجورینه
عاده اولیه اوزره بسط ایدیم ملاحظه فی کتابو ایچمورینه
یه اوزارلک اثر لرنون بیهمه و تأیید مقهوره ارایماله لار مقلدی .

کتوریک عاخره ایدیم تأخرینه بوندن بقچه ایچ برسمه یوقدر .

مقدمه کنده هیئت محومه تقسیمات اساسیه نه ایچ برسمه تعصبی

اقامه ایدیه نه ؛ و قروح شاه بیکه ملاحظه . بیکلک بر ایکی

تقلیمی حقیقه بر ایکی سوز سوزلیم . اوندون ماعد اعلایه ، رسید

جهوت ، صنف و اجد و خیه یا شایر ایچون بیهمه ملاحظه تقصیریه

بیان ایدراک اثر لرنون خود کوستورم که بوندر لار خیه تقصیریه

بیکه تعلقی اولیم بیلیم . اکو بو مصروضات زوات فاضله لرنیه

سایان نظر کورده جله قدر قیچی عاثر اولورس اقتضای ایدیم .

باقچه اهراماته ناشر ملک قبول بولورشی و فویرا کنکرت

دوامی استقام ایدیم اخدم
مخلصکزدنور

Abdullah Uçman
Tevfik

Böyle bir hizmet-i mühimme ve meşkûrenin uhde-i fâzılânelerine tefvîz edilmiş olması hakikaten bir «tevcih-i vecih» dir. Zât-ı aliiyelerine bu hususda cüz'î bir hizmet edebilsem bendeniz için şereftir. Binâenaleyh bir mülâhaza-i tenkidiye tertib ettim, nazargâh-ı fâzılânelerine arz ediyorum.

Biraz geciktimse afvınızı istirhâm ederim. Bâzı şûara ve muharrirîne âit olmak üzere bast ettiğim mülâhazâtı tahkîm etmek mecbûriyetiyle yine o zâtların eserlerinden bâzı vesâik-i mu'tebere (documents) irâd etmek lâzım geldi. Mektub-ı âcizânemin teahhuruna bundan başka hiç bir sebep yoktur.

Mukaddimenizin hey'et-i umûmiye ve taksimât-ı esâsiyesine hiç bir mühim ta'rîz ikame edilemez; vukû-ı hâle pek mutâbıktır. Yalnız bir iki noktası hakkında bir iki söz söyledim. Ondan maada Âkif, Reşid, Cevdet, Münif ve Ahmed Vefik Paşa'lar için bâzı mütalâat-ı tenkidiyye beyân ederek eserlerinden nümûne gösterdim ki bunların ancak tafsîlât-ı bahse taallûku olabilir. Eğer bu ma'ruzâtım zât-ı fâzılânele-rince şâyân-ı nazar görülecek kadar kıymeti hâiz olursa if-tihâr ederim.

Bâkî ihtirâmât-ı fâikamın kabûl buyurulmasını ve te-veccühâtınızın devâmını istirhâm ederim efendim.

Muhlisiniz
Dr. Rıza Tevfik
(imza)

MUKADDİME-İ KİTÂB-I HÂMİS HAKKINDA MÛTALAÂT-I ÂCİZANEMDİR

Evvel emirde edib-i muhterem müteveffa Mr. Gibb'in siyâk-ı nazarını gâyib etmeyip mes'eleyi o nokta-i nazardan telâkki etmek mecbûriyetindeyim. Eserin rûhu budur.

Mr. Gibb Osmanlı hükûmetinin tâ bidâyet-i teessüsünden beri Türkleri medeniyet-i mâneviye-i İran'ın şâkirdi, hattâ esiri göstermişti. Bu, pek doğrudur. Fakat edebiyât-ı Osmaniye'nin zaman ve mekân zarfında geçirmiş ve bugün dahî geçirmekte bulunmuş olduğu safahât-ı tekamülü (the phases of evolution) sırasıyla tettebbû ve tedkik ederken edebiyâtımızı bu esâretten ser-âzâd edebilecek bir kudret ile sahne-i terakkîye atılan himmet-perver şâirleri parmakla gösteriyor ve muvaffakiyetsizliklerinin başlıca sebeplerini de keşf ve izâh etmeye çalışıyordu. Müteveffa Mr. Gibb'in nokta-i nazarı hâsseten bu idi.

Bu esâret Selim-i sâlis devrine kadar devâm etti. Selim-i sâlis devri nihâyeti ve Mahmûd evâli hayât-ı ictimâiyemizde hem siyâseten (political), hem usûl-i terbiyece, hem âdât-ça, hem askerlikçe, idâre-i mülkiyece, edebiyatça (ilâh. etc.) mühim tahavvülâta re's-i târih add olunmağa lâyık bir devr-i teyakkuzdur. Bu devirde her vech ile bir tecedâüd meyli (tendency of innovation) zâhir idi. Birtakım icâbât ve ahvâl ve zurûf (surroundings) icbâriyle bir mahrek (orbit)-i gayr-ı muayyen ta'kîb eden bu meyl, vâkıa müessirât-ı mâzîye (factors of the past) netîcesi olmak haysiyeti ile birçok muhtelif kuvvetlerin muhassalası (resultant) idi. Hattâ anâsırını edebiyâtın sâha-i şümûlû hâricinde aramak lâzım gelir: Sultan Mahmûd'un Yenîçeri Ocağı'nı mahv ve ilgâ etmekte kendi tâc u tahtı ve sülâlesi için menfaat görmesi;

Koca Sekbanbaşı'nın idâre ve terbiye-i askeriyeyi ıslâh etmek ve esliha-i cedîdeyi kabûl ettirmek için yazmış olduğu meşhur lâyhada gösterdiği esbâb-ı siyâsiye ve zarûrât-ı ictimâiye gibi ilâh. etc. emsâli çoktur. Fakat diğer taraftan bakılırsa, yâni zamânımıza nisbetle mülâhaza olunursa, cereyân-ı terakkîye yeni bir istikamet verecek bir kuvvet-i ibtidâîye (initial force) idi. Binaenaleyh bir sebep-i mühim idi. Böyle bir kuvvet, cemâat-ı beşeriye gibi mu'dil (compound) bir kitleye te'sir edince hiç bir vakit tek bir netice hâsıl etmekle kalmaz. Yalnız bir nevî tahavvülâtı sebep olmaz. Birçok dâhilî terettübât (rearrangements) husûle getirir. İşte bizde de öyle oldu: Siyâsiyâtta, emr-i maişette, elbisede, teşrîfât (ceremonial) husûsunda vâkî olan tahavvülâtı bıraktım. Yalnız edebiyat âleminde birçok temevvücât peyda oldu ve birçok yeni yeni cereyanlar husûle geldi; fakat aksine akıntılar (counter-currents) dahî te'sirini göstermeğe başladı. Zât-ı fâzilâneleri filhakika en kuvvetli ve en bâriz (prominent) olan cereyânı yâni Fransa'ya giden akıntıyı, şâyân-ı hayret bir ihâta, hakîmâne bir şümûl-i nazarla pek güzel resm ü ta'yin buyurmuşsunuz; fakat sâirleri için lüzumu kadar sarâhat yok zannederim. Şu mufassal arızamda yerlerini arz edeceğim. Halbuki yalnız edebiyât-ı Osmâniye'deki temâyülât-ı terakkî-perverâne birkaç kola ayrılmıştı: Lisânı sâdeleştirmek, terkîbleri kırmak, cümlelerin revâbıtını çözüp mümkün olduğu kadar kısa kısa yazmak, tabiat ve zevk-i selîme muvâfık olmayan suver-i hayâlât-ı Acemâneden ve onları ifâdeye vâsıta olan eski teşbihât ve istiârâttan vazgeçmek, hulâsa o zamana kadar edebiyat âleminde her vech ile hüküm-fermâ olan örf-i müstahsene, sünnet-i kudemâya (traditions of former generations) karşı hareket etmek gibi birçok teşebbüsâtı münce olmuştı. Binaenaleyh bu hareket-i kuyûd-şikenenin en mücerred düstûru (the most abstract formula) bütün «tradition»ları yıkmak!.. cümlesiyle ifâde olunabilir. Evet hakîki bir ihtilâl vardı diyebiliriz; çünkü Fransa'da dahî, Amerika'da dahî her ne sebeple olursa olsun ihtilâlın başlıca sıfat-ı kâşifesi (characteristic) bu düstûrun mazmûnu olan meylidir. Fakat biz edebiyatta bu teşebbüsâtın cümlesinde hakkıyla muvaffak olduk mu? Ben-deniz pek zannetmiyorum. Bu ikinci noktayı da biraz ileride

izâh edeceğim. Fakat şu teşebbüsâtın kısmen tahakkuk edip de kısmen akîm kalmasına sebep nedir?

«We cannot justly determine the relative importance of mighty changes effected while we are looking on. Page IV» buyuruyorsunuz. Vâkıa bu umûm tahavvülât-ı medeniyemiz için pek doğru bir hükm-i îtirâfidir. Filhakika koskoca bir cemâati alt üst eden esbâb-ı muhtelifenin cümlesi yegân yegân malûm ve mazbût olabilseydi «parallélogramme des forces» kaidesini terakkiyât-ı Osmâniyeye tamâmiyle tatbîk ederek mahrek-i tekâmülünü «mathematically» ta'yîn edebilirdik. Fakat maatteessüf burada ulûm-ı sahîha-i sâbite (exac. and posit. sciences) sâhasında değiliz. Zât-ı aliyyeleri bu tahavvülât-ı külliyyenin en umûmî sebeplerini (dördüncü sahîfenin nihâyetinden beşinci sahîfenin ortasına kadar gelen parçada) pek güzel ifâde etmişsiniz. O, kâfi!.. Yalnız buracıkta bir kayd lâzım gelirdi. Evvelâ sırf tahavvülât-ı edebîye dâiresine rücû ederek hangi noktada ve ne mertebede Acemlikten kurtulup Avrupalılaştığımızı ta'yinen beyân buyurmanız daha hoş, daha müfid ve daha vâzih olurdu. Şimdi mülâhaza-i fâzılâneniz pek doğru olmakla berâber muhtasardır sanırım. Burada biraz izâhât arz edeceğim:

Zât-ı fâzılâneniz altıncı sahîfenin orta yerinde, şöyle demiştiniz:

«Not only have the canons of taste been revolutionised, but the whole conception of poetry has become absolutely changed.» Evet işte yalnız bu iddia ta'rîz götürmez! Çünkü yalnız bu hususta hakkıyla muvaffak olduk. Yalnız «esthetics» nokta-i nazarından Avrupalı ve daha doğrusu Fransız olduk. Yalnız bu dâirede Acemliği öldürüp âzâdeğî kazandık!

Eski edebiyâtımızın en büyük kusûru, en afv olunmaz kabahati ne idi? Pek tumturaklı, pek mükellef (charge) olması mı?.. Hayır, çünkü Fransız edebiyâtına şiddetle mukallid olan şimdiki «Edebîyât-ı cedîde»miz dahî bu hususta eskisinden pek aşağı kalmaz! —Terkîblerin, izâfetlerin, vâsf-ı terkîbîlerin mevcûdiyeti mi idi?.. O da değil!.. Çünkü bugün-

kü lisanımız hâlâ aynı cinsten, aynı anâsırdan olan terkîblerle, izâfetlerle âdeta meşbûiyyet (oversaturation) halinde-
 dir!— Arap ve Acem elfâzının kesretle bulunması mı idi?.. Hiç zannetmem!.. Çünkü kelime husûsunda Arap ve Acem' in minnetinden pek çok zaman daha kendimizi kurtaramayacağımız şöyle dursun, bugünkü edebiyâtımız, mevcut olan ile de kanâat etmiyor da eski kitaplardan, kâmüşlardan garîb garîb kelimeler araştırıyor; unutulmuş, hattâ ölmüş (dead) kelimeleri çıkarıp ihyâ ediyor ve onlarla güzel ve âhenkdâr terkîbler yapıyor. «Şegaf-zede», «tîrâje-nümâ» gibi vâsfî terkîbîler «fabriquer» ediyor. Şu takdirde Paul Verlaine, E. Verhaern gibi şâirlere taklîden yazılmış bir manzûmenin, anlaşılmamak husûsunda, Nefî'nin veyâhut Nâbî'nin bir kasidesinden pek aşağı kalır yeri yoktur. Yalnız aralarında bir mühim fark var: Bugünkü lisan-ı edebîmiz dahî pek aristokrattır, ekseriyet-i halkın kalbine bir şey söylemez. Fakat el sine-i ecnebiyeden müsteâr (borrowed) olan anâsır-ı ifâdeyi, yâni kelimâtı anlayan bir kimse mânâsını da anlar. Eğer dâire-i idrâkinden hâric bir şey beyân edilmemiş ise! Fakat eski edebiyâtımızdan bir mânâ çıkarmak için yalnız lafzen ifâdesini anlamak kâfi değildir! O kadcırcıkla bir fikr-i sarîh hâsıl olamaz! Çünkü eski moda üzre yapılan teşbihât ve istiârât, tarz-ı tasavvur ve tahayyül, behemehâl bir «tradition» üzerine mebnî'dir: Hayât-ı mâziyenin hurâfât-ı muzlimesine istinâd eder. Meselâ:

«Nüh felek» (nine spheres), «kubbe-i lâciverd-fâm, mî-nâ-fâm» gibi ta'birât eski Yunanîlerin, Batlamyus ve Hésiode'un «cosmogony» sine istinâd eder. Bu bâtil malûmâtın menbâi da bizim eski usûl üzre kâim olan medreselerimizde hâlâ hüküm-fermâ olan «skolâstik» murdarlığıdır.

«Ây-ne-i hâtırım jeng-pezir-i melâl oldu!» istiâresi, eski zamanlarda kullanılan ve bize Romalılardan intikal eden ma'denî âyineler için doğrudur.

«Şâne-i kalbim târ-ı zülfüne dolastı!» dey en eski zaman şâirinin «saçlarına âşık oldum» demek istediği bir dereceye kadar istişmâm olunsa bile bir «kalb» ile bir «tarak» teşbihin-

de ne gibi münâsebet olduğunu taakkul edebilmek için eski tahta taraklarımızın (kalb) şeklinde olduğunu bilmek lâzım gelir. «Divânen oldum!.. Zencîr-i zülfün beni esîr etti. Çeşm-i gazâlin beni sahrâ-yı cünûna saldı. Başımda leylekler yuva yapıyor!» sözleri bir Avrupalı için, hattâ Avrupa terbiyesinde büyümüş bir Türk için gayet tatsız bir muammâdır. Hakıyla halledip ondan bir mânâ çıkarabilmek için birçok masallar bilmeli!.. Avrupanın «tuvalet» ve «coiffure»ünü kabul etmezden evvel bizim kadınlarımızın saçları örgü örgü (tresses) idi. Bunu der-hâtır eden bir Türk «zencîr-i zülf» istiâresinde şâirin tarz-ı tahayyülüne dair bir fikir hâsıl eder. Leylâ'nın aşkıyle dîvâne olup sahrâlara düşen Kays-ı Âmirî (Mecnun!) nâm zâtın hakkında meşhûr olan rivâyâtı bilen; ve yine bu âşıkın Leylâ hakkında söylemiş olduğu tevâtür olunan şu:

Lillâh ya zabeyati'l-ka'i kulne lenâ
Leylâye min kunne em Leylâye mine'l-beşer*

beyt-i ma'rûfunu tahattur eden bir adam yukarıda misâl olarak zikrettiğim cümle-i şâirânenin mânâsını —bircümle gavâmız-ı nikâtiyle!— anladıktan başka şâirin ma'rifet-perdâzlığı için de bir fikir beyân edebilir.

Temâs-ı nazara bile râzı olmayacak kadar vakûr, fakat bir câzibe-i sehhârâneye mâlik mukâvemet-sûz bir güzel çehre!.. Bu, şimdiki şâirler için de bir «bijou», bir «trésor»dur. Fakat bizim eski şâirler böyle bir çehrenin etrâfında lâkaydâne duran büklüm büklüm saçları yılana teşbîh ederlermiş. Bu dalâlet (aberration)-i hayâli ma'kûl bir sûret üzere ta'rif edebilmek için meşhûr Husrev'in «Genc-i şâygân» nâmîyle pek kıymetdâr bir hazinesi olduğunu ve iki tılsımlı ejderhâ ile mahfûz bulunduğunu bilmek icâb eder.

Bundan ziyâde misâl arz etmeğe hâcet yoktur. Eskilerin her teşbîhinde, her şekl-i hayâlinde böyle «traditions»larla, «mythes»lerle sıkı bir münâsebet vardır. Hattâ bu da-

* «Allah için söyleyiniz bize ey çöl ceylânları: Leylâm sizden mi, yoksa insan soyundan mıdır?»

*lâleli*lere yegâne sebep —fıkır-i âcizânemce— eski şâirlerimizin fıtraten zevksiz ve tabîatsız olmalarından ziyâde, masallarla perverde (reared) olmuş bulunmaları ve yine bu sebeple dâima hurâfât-ı evvelîne riâyeti, «esthetics» bahsinde bir dîn (religion) gibi telâkkî etmiş olmalarıdır. Fransa'nın en büyük ve en bahtiyar şâirlerinden Jean Lahor (Henri Cazalis) tekâmül eserlerinde şarklıların isti'ârât ve teşbihâtını alıp kullanır. Felsefesi ise Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin şâkir-dinden başka bir şey olmadığını sarâhaten isbat ediyor. Vâkıa Panthéisme Idealistic şarka mahsûs değildir; fakat Lahor'unki şeklen, istilâhen Mevlâna'nın Mesnevî'sindeki felsefenin tamâmen aynıdır. Fransa'nın pâyitahtı olan Paris'den ziyâde Benarès şehrine münâsebeti vardır. Fakat biz onları mütalâa edince gâşy oluyoruz. Teşbihlerine, isti'ârelerine hayrân oluyoruz. Bizim malımızı bizden alıp yine bize satan bu şâirin şu muvaffakiyet-i sihirbâzânesi nereden geliyor? Teşbihlerinin hurâfât ile münâsebeti olmamakla berâber bizim şark hayâlâtına menba' olan rûhumuza mûnis olmalarından ileri geliyor! Demek ki bizim suver-i teşbihâtımızın kusûru mutlaka —iddia olunduğu gibi— şekl-i hayâlin iğrenç olmasında değil, hurâfâta isnâd etmek için o hâle getirilmiş olmasındadır. Basit bir isti'ârenin, «isti'âre-i tahlîliye»ye nazaran pek «tolerable» olması da bunu isbat eder. Mürâât-ı nazîr san'atı diye eskilerce ma'rûf ve ziyâdesiyle mu'teber olan o münâsebetsizlik her şeyden ziyâde eski edebiyâtı bugünkü batnlar (generations) nazarında menfûr eden sebeplerden biri, belki de birincisidir! Bendenizin bu mese'elede fikrim budur. Fakat zann buyurulmasın ki eski edebiyâtı bugün ih-yâ etmek isteyen budalalardanım!.. Asla; bu, bendeniz için mümkün ve mutasavver olamaz! Yalnız şunu arz etmek istedim ki bu mes'eleyi hiçbir kimse bendenizin arzû ettiğim kadar tahlîlî (analytical) bir sıyâk-ı nazarla mütalâa etmemiş! Halbuki bu «dead culture»de bir ders-i hikmet var: «L'art est convention!» deyen iddia erbâbı için bir ibret var. Çünkü eğer san'at hakikaten «conventional» ise bizim «classic» edebiyatımızdan daha muvâfık, daha ibret-bahş bir mîsâl bulunup gösterilemez. Sırf «convention» üzerine müstened olan bir san'at işte böyle bütün bütün ölür (dies), mahv olur! Halbuki ciddi bir san'atın daha metîn esasları, daha feyizli menâbii vardır. Biz şimdi o esasları, o menâbii Avrupa'

da ve bilhassa Fransa'da bulduk!.. Hakikat budur! Lâkin san'atın az çok (convention) ile dahî münâsebât-ı zarûriyesi olacağından bugün bizim Fransız mukallidi olan edebiyâtımızın da Fransa'nın «conventional» olan zevkine taklîden, «par snobisme» naklettiği husûsiyât-ı ecnebiye dahi tıpkı eski edebiyatımızın «factice» olan cihetleri gibi az zaman zarfında izmihlâle mahkûmdur.*

Avrupa'ya teveccühümüzün bidâyet-i târihini gösterecek olan şu devr-i ahîre gelinceye kadar bilcümle şuarâmız ile berâber zurefâ-yı millet (les beaux esprits), «kâ'be-i edeb» tanıdıkları ma'bedi bu noktada binâ etmişlerdi. Biz onu yıktık!.. Şimdiye kadar «zevk-i edebî»de Acem efsâneleri üzere müstenid olan «sünnet-i kadîme» gayet mukaddes ve vâcibü'r-riâyet addolunuyordu; bu kanun-ı zevk hâricine çıkmak âdetâ «yasak»tı. Biz, küstâhâne, fakat terakkî-perverâne bir hatve ile üzerinden atladık, hâricine çıktık. Hattâ o âdât-ı edebîye ve mürâât-ı fikriyyemizi o kadar unuttuk ki meşhûr Kemâl'in Celâleddîn-i Harzemsâhî mukaddimesinde dediği gibi: «Divânlarımızdan biri mütalâa olunurken insan muhtevî olduğu hayâlâtı zihninde tecessüm ettirse, etrâfını ma'den elli (âhen-dest), deniz gönüllü (deryâ-di!) ayağını Zuhâl'in (Saturne) tepesine basmış, hançerini Mirrih'in (Mercury) göğsüne saplamış memdûhlar... feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemî alevlendirmiş de dağ diye göğsüne bastırmış, bağırdıkça arş-ı a'lâ sarsılır, ağıladıkça dünya kan tûfânlarına gark olur âşıklar; bo-yu serviden uzun, beli kıldan ince, ağız zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma'sûkalarla mâ-

* Şu mütalâatım sırf şahsidir; «lieux communs» hâricinde olduğunu da derk ü iz'an ediyorum; fakat muhakematımda o dâire içinde mahbûs olmaktan fitratan hoşlanmam. Çünkü bu gibi mesâilde «suffrange universal» taraftarı değilim. Bu hususta zât-ı fâzılâneleriniz bendenizden hem daha derin, hem daha şumullü görebilecek kadar ma'lûmât-ı küllîye sâhip olduğunuzdan şu mülâhazât-ı şahsiyemin doğru olmadığı nazar-ı âlilerinde sübût bulursa bittabi kabul buyurmazsınız; lâkin şu takdirde fikr-i âlinizden bendenizi mahrûm buyurmamanızı istirhâm ederim ve minnetdârlığımı isbat için her zaman zât-ı fâzılânelerine müftehîrâne hizmet edeceğimi va'd ederim.

*lâmâl göreceğinden kendini devler, gulyabânîler âleminde zanneder.»**

Evet edebiyat nâmına «apocalyptic» bir rü'yâ görüyor-muşuz; bir «fantasmagory» âleminde imişiz de haberimiz yokmuş! Bu tatlı rüyânın «lethargy»si ile ölüm hâline gel-mişiz!.. İşte o zaman Avrupa'dan —sizin ma'nâdâr ve güzel teşbihiniz üze— Sûr-ı İsrâfîl bizi ihyâ ederek bu durgun memleketi mahşere çevirmiş! Şimdi uyandık. Tabiatın o na-zar-rübâ, o dîl-firîb cemâline kendi gözlerimizle bakıyoruz. «Normal» bir bakışla bakıyoruz. Bize onun nâ-ma'dûd me-nâzırı, nâ-mahdûd ufukları ne ilhâm ederse onu tasvîr edi-yoruz! Hayât-ı beşerin muhtelif ve mütelevvin sahne-i (sc-ène) istihâlâtı râhumuza ne ma'nâ ifhâm ediyorsa onu tak-rîr ediyoruz. Şimdi kendimize geldik! Bizi bir hâb-ı atâlet içinde boğmak ve öldürmek isteyen bu çirkin kâbusu (cauc-hemar) âkîbet biz bir hamlede yere serdik, öldürdük! Hu-lâsa Acemlikten kurtulduk! Bunlar hep doğru! Hem pek doğru!.. Lâkin, Acem'e arz-ı ihtiyaçtan büsbütün kurtulduk mu?.. Müteveffâ Mr. Gibb bizi her vech ile Acem'e ihtiyac-tan kurtarabilecek bir şâir, Rüstem (Persian Hercules) gibi bir «Kahramân-ı kalem» bekliyordu. Âdetâ benî İsrâîl'in bir Messie beklediği gibi bekliyordu. Bu Kahramân doğdu mu? Bizde de bu Dante geldi mi? Hayır, maatteessüf hayır!.. Çün-kü bugünkü müceddid şâirlerimiz eski kasîdecilerimizden zi-yâde Acem'in lisanına muhtaçtır. Vâkıa artık fikrimiz, his-simiz Avrupalıdır. Evet!.. Fakat o ince, o âlî fikirleri.. o rakik

* Bu isti'âreler yukarıda arz etmiş olduğum hurâfâtdan tec-rîd (abstraction) olunduktan sonra böyle keyfi (arbitrary) bir vech ile terkîb olununca ne kadar (absurde) görünüyor!.. Şâyân-ı dîk-kattir. Halbuki «âhen-dest» isti'âresi bâtil ise Avrupalıların «chan-celler de fer!» ve İngilizlerin «Iron Duke» isti'âreleri de öyle olmak lâzım gelir. «Kılıç kaşlı» isti'âresine gelince, J. Lahor bunu ve em-sâlini pek güzel ve pek mevkiinde kullanmış. *Illusion* nâm kitabında «l'amour d'Antar» manzûmesini lütfen okuyunuz!.. «Deryâ-dil» teş-bihine gelince, «full of mysteries, deep, emotive» olan bir adamın gönlü (heart) hakkında hiç fena bir tâbir olmaz sanırım. Bunlar o kadar bâtil değildir. Bendeniz bunları bugün dahî kullanmaktan utanmazdım. Yalnız, *Şâhnâme* hayâlâtından muktebes olan diğer tasavvurât (monstrous)'dır. Külliyyen bâtil ve merdûddur.

ve samîmî hisleri... o parlak ve zarîf hayâlâtı ifâde ve tasvîr edebilmek için —uzun bir medeniyetle terbiye görmüş, nezâket kesb etmiş— kabiliyetli bir lisân-ı şîr ü edebe muhtâcız ki, onu, ancak Acem'in o rengârenk ifâdelere müstaid ve müsaid olan kelimât-ı âhengdârı ile yapabildiğimiz terkipler, vâsf-ı terkihibiler sâyesinde vücûda getirebiliyoruz. Bu husûsda Avrupa'dan tek bir kelime bile almadık!.. Muâmelâta âit olmak üzere lisanımızda «kontrato, iskonto, istatistik, sikvestro» ilh. gibi birçok İtalyan şeklinde kelimeler var. Sinaât (industry) ve hurfete âid İngiliz kelimeleri de nâdir değil!.. Fakat edebiyat lisânında Acem'in bulunduğu yerlere hiç bir frenk ayak basmadı. Bu nokta şâyân-ı dikkattir. Ve Acem'in bu hususda Avrupa'ya bile kat'iyen galebe etmiş olduğunu gösterir. (Vâkıa bu te'siri edebiyat sâhasında değil, «linguistic» sâhasında mütalâa edip esbâb-ı mûcibesini de orada aramak daha muvâfık olursa da her halde lisân-ı Acem'in bu kabiliyet-i edebiyesi dahî —fıkr-i âcizânemce— esbâb-ı mühimmeden biri olmak haysiyetini dâimâ muhâfaza eder.) Demek oluyor ki Acem'in yalnız nüfûz-ı ma'nevîsinden kurtulabildik. Lisân-ı şîr nokta-i nazarımdan esâretimiz eskisinden farklı değildir. Yalnız daha az «despotic»dir. Meselâ:

Hâmid Bey'in «Kürsî-i istiğrâk» nâmındaki manzûmesinden intihâb ettiğim şu kıt'ayı lütfen gözden geçiriniz!..

Odur hiç-i mâzî, lücce-i surh-ı meşîyyetde!
Bu, târîkî-i müstakbel, kebûd-ı sermedîyyetde!
Durur bir kibriyâ-yı bî-nihâyet nûr u zulmetde;
Berâber cümle mevcûdât u eşyâ hep muhabbetde!..

Bu güzel şîrde (odur, bu, durur, bir, hep) lâfızlarından başka Türkçe kelime yok! Hem bunların da yine çoğu revâbit-i kelâmiyeden olan «edevât» cinsinden!..

Bir de eski şâirlerimizden Nedîm'in bir kasîdesinden aldığım şu iki beyitlere bakınız; ricâ ederim:

Gel ey fas-lı bahârân!.. Mâye-i ârâm u hâbımsın!..
Enîs-i hâtırım, kâm-ı dil-i pür-ıztırâbımsın!

Dehân-ı goncayı bâz et!.. Zebân-ı süseni ter kıl!..
Şikest-i tevbeye dahl edene hâzır cevâbımsın!..

Şimdi zamânımız edebiyâtının —Fransız modeline (model) göre— müceddidi olan Hâmid ile eski Nedîm'in ifâdece ne farkı var? Yoksa Hâmid'in iki beytini herkes, Nedîm'in şu iki beytinden daha kolay mı anlar?..

Şu arz ettiğim misâller tahkîm-i dâvâ için iltizâmen intihâb olunmuş nümûneler kabîlinden değildir. Yâni istisnâât teşkîl edecek kadar nâdir değildir. Bilakis o kadar çoktur ki, edebî olmak iddiasında bulunan hangi kitap açılrsa ibârede Acem terkîblerinden geçilmez. Yalnız mânâ bittabî Avrupalıdır. Binâenaleyh hâlâ Acem'in elinden tamâmîyle yakamızı kurtaramamışız. Hem pek çok zaman daha kurtaramayacağız da!..

To be immediately continued!

HİRİSTİYAN - ALMAN OKULLARINDA MÜSLÜMAN - TÜRK ÇOCUKLARININ DİNİ EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ

Salih Zeki ÖNSÖZ

**(Stuttgart Başkonsolosluğu
Eski Eğitim Müşaviri)**

Almanya'da sayıları yarım milyonu aşan Türk çocuk ve gençlerinin eğitim ve öğretimlerinde en önemli konulardan birisi onların dîni eğitim ve öğretimleridir. Yurt dışındaki Türk çocuk ve gençleri için bu sâhada birşeyler yapıldığını söylemek güçtür. Hristiyan bir toplumda çocuğunun dîni hüviyetini korumak vatandaşımıza düşmüştür. Yazımızın birinci bölümünde Alman - Hristiyan dîni eğitimi teori ve uygulaması, ikinci bölümde Türk çocuklarının durumu ele alınacak, son bölümde ise bâzı çözüm yolları ortaya konulacaktır.

ALMAN OKULLARINDA HİRİSTİYAN DİN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ

Alman eğitiminde dîni eğitimin yeri oldukça önemlidir. Dîni eğitim daha okul öncesi çağda anaokullarında başlamaktadır. Almanya'da anaokullarının büyük bir kısmı ka-

tolik ve protestan kiliselerine âittir. Bu eğitim kurumlarında dîni eğitim hedefi olarak çocuklara dîni sevdirmek, ilk dîni motifleri ve kavramları tanıtmak ve benimsetme esas alınır. İncil'den hikâyeler, ilâhiler öğretilerek, dîni bayram ve günler kutlanır.

5-6 yaşları arasında anaokuluna devâm eden çocuk daha sonra semtinde bulunan ilkokula başlar. Bu okul da bir katolik veya bir protestan ilkokulu olabilir. Böyle bir okul hangi mezhebe âitse, o mezhebin dîni terbiyesi verilir. İlk okul birinci sınıftan itibaren din dersi haftalık ders plânında yer alır. Haftada iki saat olan din dersi, sınıf öğretmeni veya bir kilise görevlisi tarafından verilir.

Sınıf öğretmenin din dersi verebilmesi için ilgili kiliseden din dersi verebilme yetkisini alması gerekir. Mezhep okullarında ve diğer okullarda sınıfta bir duvarda haç bulunması tâlimattır. Sabahleyin derse bir duâ ile başlanır ve haftada iki saat din dersinden başka haftalık ders programında bir saatlik kilise âyini yer alır. Okulun açılış ve bitirme törenleri kilisede yapılır. Derslerden sonra devâm edilen kiliseye âit te'sislerde boş zaman değerlendirme çalışmaları, ev ödevlerine yardım, kilise görevlileri nezâretinde yapılır.

Dört yıllık ilkokuldan sonra gelen çeşitli okul tipleri de bir mezhep okulu olabilmektedir. Bu okullarda 13. sınıfa kadar, yâni lise olgunluk diploması alıncaya kadar haftada en az iki saat din dersi verilmektedir. Ayrıca bir saat de kilisede papaz tarafından dîni âyin yapılmaktadır.

Din dersine devâm etmek mecbûrî olmamakla beraber, çocuğunun bu derslere katılmasını istemeyen veli okula bunun için bir de dilekçe vermek mecbûriyetinde tutulmuştur. Bütün bu hususlar Alman Anayasalarında ve okul yasalarında yer almıştır.

Alman yasalarında dîni eğitim

Alman anayasasının «Temel Haklar» bölümünde, 4. mad-

denin 1 ve 2. bendlerinde «her şahsın inanma hürriyeti olduğu, istediği dini seçebileceği, dinî ibâdetlerini rahatsız edilmeden yerine getirebileceği» belirtilmektedir. Aynı bölümün 7. maddesinde 2. bendde «çocuğun din dersine devâm etmesine anne ve babasının karar vermeye hakkı olduğu» ve 4. bendde ise din derslerinin düzenli bir ders olarak okullarda yapılacağı, bu derslerin dinî cemaatların esaslarıyla mutâbık kalınarak devlet kontrolü altında verileceği bildirilmekte ve «hiç bir öğretmen arzusu hilâfına din dersi vermeye zorlanamaz» denilmektedir.

Eyâlet anayasalarında yukardaki maddeler yer almaktadır. Kuzey Ren Westafalyası Anayasasında 13. maddede ayrıca «Din dersi verecek öğretmenin ilgili kilise veya dinî cemaattan bir sertifika alması gerektiği, din dersi için eğitim planı ve kitaplarının kilise ve dinî cemaatle birlikte tesbit edilmesi ve öğrencinin din dersinden muaf tutulması için velisinin karşı arzusunu, yazılı olarak belirtmesi gerektiği» yer almıştır.

Hristiyan din eğitiminin hedefleri

Alman okullarında dinî eğitimin hedefleri toplumda meydana gelen gelişmelere göre şekillenmiştir. Savaş sonrası yıllarda daha ziyâde dinî inanç, kilise bayramları, İncil öğretimi esas alınırken, sonraki dönemde kiliseden ayrılmalar çoğalınca, dinî eğitim çocuğun toplum ve kendi dünyâsında karşılaştığı problemleri çözmek için sosyal-pedagojik çözüm yolları gösteren tarafsız bir role bürünmüştür. Günümüzde ise «İnsanî problemlerin inanç olmadan boş ve mânâsız olduğu» kabul edilerek, dinî inanç dünyâsı esas alınmış, bununla çocuğun toplumda ve kendi dünyâsında karşılaştığı problemlerini inanç yolu ve yardımıyla çözmesi esas tutulmuştur.

Alman okullarında hristiyan dinî eğitimi, nasıl gerçekleştirilmektedir?

1 — Bütün ders planları dinî bayram ve günler dikkate alınarak yapılmaktadır. Bu dinî bayram ve günler için

çeşitli derslerde hazırlık ve çalışmalar yapılmaktadır. Okulda hazırlanan bu çalışmalar daha sonra velilere gösterilmekte, onların da bu faaliyetlere katılması sağlanmaktadır.

2 — Her gün derse bir duâ ile başlanmaktadır.

3 — Sınıf hacin dışında, dinî bayram ve günlere göre süslenmektedir.

4 — Sınıf öğretmeni dinî konuları yalnız din dersinde değil, çeşitli derslere dağıtabilmekte veya diğer öğretmenlerle birlikte hazırlayabilmektedir. Böylece bir okuma parçası, bir gezi, bir ilâhi, bir resim dinî eğitim ve öğretim açısından kullanılmaktadır.

5 — Öğrenciye doğduğu şehrin ve memleketin dinî ve millî âdetleri tanıtılmakta, sevdirmekte, bu günlere iştirak edilmekte, buradan hareketle memleket sevgisi ve başkalarını sevme duygusu verilmektedir.

6 — Öğretmenlik mesleğinin sevme ve başkalarına örnek olma mesleği olduğu dikkate alınarak, dinî ibâdetlere öğretmenin de katılması ve öğrencilerine örnek olması istenir.

7 — Okul ve kilise birçok konuda işbirliğine gitmektedir.

Din dersi ve din dersi öğretmeni

Almanya'da ilkökul ve ortaokul sınıf öğretmenleri din derslerini isteyerek okutmaktadırlar. Zîrâ onlar «Eğitimin bir bütün olduğunu ve dinî eğitimin de görevlerinin önemli bir kısmı olduğunu» meslek dergilerinde açıklamaktadırlar. Onlara göre ilkökulda çocuklar din derslerini ilgiyle tâkip etmektedirler. Dinî hikâyeler çocukların ilgisini çekmektedir. Okulda kutlanan bir dinî bayram bütün öğretmen ve öğrencilerin katılmasıyla gerçekleştirilmekte, böylece bir bütünleşme olmaktadır.

HIRİSTİYAN OKULLARINDA MÜSLÜMAN ÇOCUKLARI

Yukardan beri teori ve pratiği anlatılan bir dîni eğitimin verildiği Alman-hiristiyan okullarında yarım milyonu aşan müslüman - Türk çocuğu okumaktadır. Bu Türk - İslam çocukları kabûl edelim veyâ etmeyelim hiristiyan terbiyesi esaslarına göre yetiştirilmektedir. Anaokulundan başlayan bu terbiye, diğer okullarda devâm etmektedir. Derslere Alman arkadaşları ile birlikte bir duâ ile başlayan müslüman çocuklar, haçın karşısında derslerini dinlemektedir. Kasımın ilk haftasında Aziz Martin Fener bayramı için hazırlıklara katılmakta, fenerler yapmakta, onun için yapılmış şarkı ve ilâhileri öğrenmekte, sokaklarda elinde fenerle dolaşmaktadır. Aralıkın ilk haftasında sınıfa üzerine dört mum dikilmiş bir çelenk getirilmektedir. Hz. İsa'nın doğduğu kabûl edilen 24 Aralık'a kadar her hafta bir mum yakılmakta, Advent ilâhileri söylenmektedir. Okula bir çam dikilmekte, Noel kutlanmakta, her sınıfta Hz. İsa'nın doğduğu ahır temsil eden bir ahır yapılmaktadır. Weihnachtsen adına hediyeler dağıtılmaktadır. Şubat ayında karnaval eğlenceleri için hazırlıklar yapılmakta, okuldaki eğlencelere Türk çocukları da katılmaktadır. Mart ve Nisan ayları Paskalya yortusu için hazırlıklarla geçmekte, yumurtalar boyanmaktadır, diğer elişleri yapılmakta, dîni hikâye ve şiirler, ilâhiler öğrenilmektedir. Bu büyük bayramlardan başka yılın çeşitli günlerine dağılmış dîni günler de Alman okullarında kutlanır.

Alman anayasası, okul yasaları ve Alman okullarında bu kadar fazla Türk çocuğu olmasına rağmen neden Türk çocuklarına İslam din dersi verilmez? Bu durumun sebepleri şöyle sıralanabilir:

1 — Şimdiye kadar yapılan Türk - Alman eğitim görüşmelerinde bu konu esaslı bir biçimde ortaya konulmamıştır.

2 — Almanya'da 1,5 milyonun üzerinde Türk yaşamasına ve bu Türklerin büyük bir kısmının en az 10 yıldan beri

Almanya'da bulunmasına rağmen bütün Alman resmi makamları Almanya'yı Türkler için bir göçmen ülkesi olarak kabul etmemektedirler. Almanya'da üçüncü büyük dinî grup olan İslam dinî, resmî bir din olarak tanınmamıştır. Hristiyanlar kilise vergisi vermektedirler. İslam dinî mensupları bu vergiyi hangi islâmî kuruluşa verebilirler? Şimdiye kadar böyle bir kaynağa sâhip olunamaması dinî eğitim ve öğretim için gönüllü kuruluşlar eliyle yetersiz bir şekilde yürütülmesine yol açmıştır.

3 — Alman hristiyan çocuklar için din dersleri hukuken düzenlenmektedir. Müslüman çocuklar için de böyle bir düzenleme mümkün olduğu halde bu durumla gerektiği kadar ilgilenilmemiştir. Alman makamları kendileriyle bu konuyu görüşecek bir islâmî partner bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu kültür kurumlarına göre, Almanya'da yasalarda belirtilildiği gibi bir islâmî cemâatin olması gerekir. Bu grup, İslam din dersi programlarının muhtevâsını, ders metodunu tesbit etmeli, öğretmen yetiştirmede görev almalı.

4 — Almanya'da resmen kabul edilmiş bir islâmî cemâat yoktur. Bâzı derneklerin bu sâhada olan boşluğu doldurmak üzere yaptıkları çalışmalar bâzı Türkler tarafından Almanlara «İşte İslâm ve islâmî eğitim» imajı verilerek takdim edilmiştir.

5 — Almanya'daki Türk - müslüman anne ve babalar çocuklarının dinlerine yabancılaştıkları endişesi içindedirler. Din, millî hüviyeti korumada en önemli kaynaktır. Türk insanının dinî ve millî hüviyetini korumak için gösterdiği bu tabii davranış değerlendirilmemiştir.

6 — Bazı eyaletler kendi başlarına islâm din dersi plânları hazırlamakta, Türk öğretmenlere İslam din dersinin nasıl öğretileceğini Almanlar anlatmaktadır. Yapılan çalışmalar Almanya çapında bütünlükten uzaktır. Devletimiz devrede değildir.

7 — Ders programları İslâm dinî hakkında temel bilgisi olmayan, hatta dine karşı kimselerle hazırlanmaktadır.

8 — Türk çocukları için hazırlanan ve Alman okulları tarafından satın alınan İslâm din dersi kitaplarında Türkiye’de dine karşı olan tutumlarıyla tanınan yazarların eserleri yer almaktadır.

9 — İslâm din dersi programı ve kitapları Almanya’ya uyum parolası altında reforma uğratılmaktadır. Evde eline böyle bir din dersi kitabını alan babanın o din dersine çocuğunu göndereceği şüphelidir.

TEKLİFLER:

1 — İlgili Alman eyâletleri kültür bakanlıklarına Türk-müslüman cemaatinin yetkili kuruluşu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bildirilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığımız Alman yasalarında belirtildiği gibi Almanya’da teşkilâtlanmalıdır.

2 — T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı Almanya için İslâm din dersi plânları hazırlamalıdır. Bu plânlar bir çalışma grubu tarafından hazırlanmalı, bu grupta Almanya’da görev yapan Türk öğretmen, din görevlisi, İslâmî ilimler bilginleri, veli temsilcileri olmalıdır. Hazırlanan taslak öğretmenlere gönderilerek görüşleri alınmalıdır.

3 — Din dersi verecek öğretmenler hizmet içi eğitimden geçirilmelidirler. Bu konuda ilgili kuruluşlarımız Alman eğitim bakanlarıyla işbirliğine gitmelidirler.

4 — İslâm din dersi kitapları hazırlanan program doğrultusunda bir seri olarak hazırlanmalıdır. İyi bir baskı ve ciltleme ile Almanya veya Türkiye’de basılmalıdır. Kitap paralarının Alman okulları tarafından karşılandığı dikkate alınarak, kısa müddette dağılan kitaplar yerine sağlam, kaliteli kitaplar hazırlanması uygundur.

5 — Dînî eğitim ve öğretimle ilgili olarak; Kur’ân hikâyeleri, resimli ilmiyel çalışma kitapları, okuma parçaları,

resimler, afişler, plak ve kasetler, dualar, kısa metrajlı ve konulu filimler, ders modelleri, projektör folyeleri hazırlanmalıdır.

6 — Almanlara ve Alman öğrencilere islâmiyeti tanıtıcı kitap ve broşürler hazırlanarak dağıtılmalıdır.

CEVDET PAŞA'NIN BELÂGAT-I OSMÂNİYESİ VE UYANDIRDIĞI AKİSLER

— II —

Kâzım YETİŞ

Cevdet Paşa hem adliye nâzırıdır hem de bu nezârete bağlı Mekteb-i Hukuk'un belâgat hocasıdır. Geçen yazımızda* belirttiğimiz gibi Belâgat-ı Osmâniye buradaki derslerin hülâsasıdır. Fasikül fasikül neşredilen ve tamamlanması 7 ay süren bu kitap, kültür ve maarif tarihimizde üzerinde en çok konuşulan, hakkında çeşitli makale ve eserler yazılan ilk ders kitabıdır. Büyük münakaşalar doğurmuş, bir başka mektebin, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'nin edebiyat kitabı olan Recâizade Mahmud Ekrem'in Talim-i Edebiyat'ının bu derece akis bulmasının bir sebebi de Cevdet Paşa'nın eseri etrafında kopan kavgalardır. Çünkü Talim-i Edebiyat neşriyat hayatında görüldüğü sırada henüz Belâgat-ı Osmâniye'nin akisleri devam ediyordu. Hattâ münevverimizin belâgat sâhasındaki ilk çatışması ve tabir câizse uyanışı Belâgat-ı Osmâniye ile olmuştur diyebiliriz. Bunu söylerken bu eserin neşrinden evvel Nâmık Kemâl'in edebiyat nazariyatı konusunda söylediği her şeyi söylemiş bulunduğunu unutmuş değiliz. Fakat Nâmık Kemâl'in bu mevzûdaki umûmî fikirleri ile eski edebiyatın dayandığı kâide ve prensipleri vazeden bir kitabın ayrı ayrı mütâlea edilmesi gerektir. Diğer taraftan Belâgat-ı Osmâniye münakaşalarında eski-yeni çatışması olmakla beraber, eskinin içindeki çatışma daha ağır basmaktadır. Ayrıca eserin müellifi zamanın adliye nâzırıdır yani devletlidir. Bu münakaşalar bu bakımdan da ayrı bir ehemmiyet kazanır. Bundan evvelki yazımızda Belâgat-ı Osmâniye'nin umûmiyetle zannedildiği gibi ilk baskısının 1298 (=1881) de yapılmadığını, bu tarihin sâdece ilk cüze âit bulunduğunu, ilk

* Kubbealtı Akademi Mecmuası, 12: 1, sh. 51-64.

cüzün çıkışını bildiren haberlerle beraber «Dibâce»nin de aynen neşredildiğini göstermiştik. Daha sonra bu cüzler birleştirilmiş ve müstakil kitap halinde kütüphanelerimize intikal etmiştir. İşte bunu gören araştırmacılar ilk baskının 1298 (= 1881) de yapıldığını zannetmişlerdir. Halbuki eseri şöyle bir karıştırsalar ayrı ayrı cüzleri keşfedeceklerdir. Ayrıca ilk cüz müstakilen de bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmalarda böyle birleştirilmiş kitaplarda ayrı ayrı beş cüzü tesbit ettik.

Belâgat-i Osmâniye'nin ilk cüzüne gazetelerde gösterilen alâka diğer cüzlerin de neşirlerinin haber verilmesi ile devam eder. Zaman zaman ilânlara da rastlanmaktadır. Fakat bütün bu teferruata burada girmeyeceğiz¹. Sadece cüzlerin ikinci baskılarının kısa zamanda yapıldığına ve bunların ilân yoluyla okuyucuya duyurulduğuna işaret edelim².

Bugün elimizde Belâgat-ı Osmâniye'nin altı baskısı vardır³. Fakat baskılar arasında nâşirler tarafından yapılmış noktalama işâretleri koymanın ve bunun yanında son baskılarda tashih hatalarının bollaşmasının dışında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bilhassa ikinci baskı sahife düzeni bakımından dahi birincinin aynıdır. Yalnız birinci baskıdaki 3. cüzün sonunda bulunan 2 satırlık hata-sevab cetveli ikinci baskıda düzeltildiği için kaldırılmış, 4. cüzün boş olan son 156. sahifesi ile beraber bu iki sahife daha sonraki metinler kaydırılarak doldurulmuştur.

Yazımızın bu ikinci kısmında eserin uyandırdığı akislerin belli bir bölümünü, ifâde etrafında olan tenkîdleri ve

1 Yalnız eserin neşir seyrini takib edebilmek için her cüze âit tesbit edebildiğimiz ilk haber veya ilânların tarihlerini belirtmekte fayda vardır:

I. cüz, Vakıt, nr. 2189, 25 Kasım 1881 (Bundan evvelki yazımızda 25 Kasım 25 Ekim olarak çıkmış, düzeltiriz).

II. cüz, Vakıt, nr. 2262, 11 Şubat 1882

III. cüz, Vakıt, nr. 2329, 2 Mayıs 1882

IV. cüz, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1180, 22 Mayıs 1882

V. cüz, Vakıt, nr. 2392, 4 Temmuz 1882.

2 I. cüz, 2. bas., Vakıt, nr. 2329, 2 Mayıs 1882

II. cüz, Vakıt, nr. 2736, 15 Haziran 1883.

cevâbları ele alacağız. Belâgat-ı Osmâniye'nin ilk cüzünün neşrinden birbuçuk ay sonra⁴ onu tenkid mâhiyetindeki ilk kitab, Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye yayınlanır⁵. Bu birbuçuk aylık devrede gazetelerde herhangi bir tenkid yazısıyla karşılaşmayız. Tabii ki Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye'deki tenkidler Belâgat-ı Osmâniye'nin sadece birinci cüzüne âittir. Henüz ikinci cüz neşir hayatına intikâl etmemiştir. Cevdet Paşa'nın kitabının bu fasikülünde ise «Dibâce», «Mukaddime», «Lâhika» kısımlarında, Arabçanın kâidelerini tesbit çalışmaları; Arabça, Farsça ve Türkçenin gramer kâidelerinin umûmî yapısı, belâgat, ulûm-i edebiyeye, felsehat ve münderecâtı, ifâdenin hükmî değeri gibi asıl belâgata giriş mâhiyetindeki mevzûlar ele alınmaktadır. İşte Abdurrahman Süreyya'nın tenkidleri zikrettiğim meseleler üzerinde toplanmaktadır. İtiraz edilen hususların çoğu da, Cevdet Paşa'nın cümlelerinde kelimeleri yerli yerinde kullanmadığına ve ifâde edilenle ifâde edilmek istenenin birbirine uymadığına dâirdir. Bu bakımdan Abdurrahman Süreyya'nın bu eseri, eski anlayışta tipik bir kelime ve cümle tahliline da-

Görüldüğü gibi eserin neşri 7 ayda tamamlanmış, altıncı ayda ilk cüz ikinci defa basılmış, ancak ikinci cüzün ikinci baskısı 17 ay sonra yapılabilmektedir.

3 Bu altı rakamlı eserin nüshaları üzerindeki kayıtlara göre- dir. Aslında bizim bilebildiğimiz 8 baskısı bulunmaktadır. Muhtemel ki daha başka kaçak baskılar da yapılmış olsun. Bir baskı bazan iki ayrı matbada tekrarlandığı gibi, kütüphânelerimize intikâl etmiş ve iç kapağından bir baskıya âit olduğunu anladığımız bir nüshanın iç sahifeleri başka baskıya âit olabilmektedir. Bunun için cüzlerin sahife numaralarını göstermek istiyoruz: 1. cüz: 1-40, II. cüz: 41-89, III. cüz: 90-122, IV. cüz: 123-156, V. cüz: 157-204. Bizim tesbit edebildiğimiz baskılar da şunlardır:

1. bas., İstanbul, 1298 (=1881), Mahmud Bey Mat., 204 S.
2. bas., İstanbul, 1299 (=1882), Matbaa-i Osmâniye, 203 s.
3. bas., İstanbul, 1307, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Mat., 205 S.
4. bas., İstanbul, 1310, Nişan Berberyan Mat., 187+2 S.
5. bas., İstanbul, 1311, Nişan Berberyan Mat.

(Bu baskının nüshasını göremedik, sahifesi noksan bu kayıt Merhum Seyfettin Özege'nin kataloğuna âittir; Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, c. 1, İstanbul, 1971, s. 125)

5. bas., İstanbul, 1323, Şirket-i Mürettibiyye Mat., 189 S.
6. bas., İstanbul, 1326, Araks Mat., 183+1 S.

yanmaktadır. Münekkidin haklı veya haksız oluşu bir tarafa, Tanzimat sonrası fikir ve edebiyat hayatımızın kuvvetli bir şahsiyeti olan Cevdet Paşa'nın, meşhûr Mecelle muharririnin ifâdesinin kelime kelime tenkid süzgecinden geçirilmesi hâdisesi önemlidir. Gerçi bu nevi tenkidlerde hareket noktası umûmiyetle kelimelerin Arabçadaki mâcerâlarıdır. Fakat Cevdet Paşa medresenin kuvvetli bir temsilcisidir de. Bunların dışında Abdurrahman Süreyya, Belâgat-ı Osmânî'ye-deki belâgat ve fesâhata âit tarif ve izahları, fesâhat bahsindeki misâllerin yeryer isâbetsizliğini de göstermiştir.

Münekkidin bu tenkidleri cevapsız kalmamıştır. Öyle ki bu konuda bir taraftan müstakil eserler kaleme alınırken öbür taraftan gazete sütunlarında çeşitli makaleler neşredilmiştir. Ve zamanla Belâgat-ı Osmânîye münakaşası muhtelif istikâmetler kazanmıştır. Biz bu kitap ve yazıları, üzerinde durdukları mevzûlara göre ayrı ayrı ele alıp kısmen örnekler vereceğiz. Bunda da önce birbirini takib eden ve biri diğerinin cevâbı olan kitapları ele alacağız.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye'nin ilk cevâbı, «Mekteb-i Hukuk Talebesinden Birinin Eser-i Hâmesidir» imzâsiyle «Hall-i Ta'likât»tır⁶. İsminden de anlaşılacağı gibi bu ki-

4 İlk cüzün neşir haberinin 25 Kasım 1882 olduğunu yukarda söylemiştik. Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye'nin ilânı ise 11 Ocak 1882 tarihli ve 2231 numaralı Vakıf gazetesindedir.

5 Abdurrahman Süreyya, Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye, İstanbul, 1299 (=1882), Ceride-i Askeriye Mat., 59 S.

6 [İstanbul], 1299 (=1882), Matba-i Osmânîye, 38 S.

Bu şekilde imzâsız ve Abdurrahman Süreyya'yı tenkid eder mâhiyetteki yazıların gerek Tercümân-ı Hakikat (nr. 1085, 30 Ocak 1882) gerekse Ceride-i Havâdis (nr. 4868, 7 Şubat 1882) gazetelerinde de görülmesi üzerine adı geçen şahıs muârizlarını isimlerini açıklamaya ve bir heyet huzurunda yazdıkları yazıları doğruca okuyup anlamaya davet eder. (Tercümân-ı Hakikat, nr. 1094, 9 Şubat 1882) Bunun üzerine «İsmail Hakkı, Esad ve Sedâd ve talebeden hin-i imzâda hazır bulunamayan bazı zevât» (Tercümân-ı Hakikat, nr. 1096, 11 Şubat 1882) imzâsiyle bir cevâb neşredilir. Daha sonra Redd-i Tahlil'de «Belâgat-ı Osmânîye'ye Ta'likât yazan Abdurrahman Süreyya Efendi bu kerre «Hall-i Ta'likât»ımızı tahlile çıkışarak bir risâle neşretmiş...» (s. 2) şeklinde bir ifâde yer almaktadır. Redd-i Tahlil'in müellifleri ise üzerindeki kayda göre Ali Sedâd, Mahmud Esâd ve Mehmed Fâik'tir. Şu halde Hall-i Ta'likât'ın müellifleri bu isimler olmak gerek. Esasen müellif Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedâd'dır; diğerleri onun mekteb arkadaşlarıdır.

tap, itiraz edilen konuların halli, tenkidlerin, dolayısıyla eser-
rin ortadan kaldırılması fonksiyonunu yüklenmiş görünmek-
mektedir. Bu bakımdan da yine bahis ifâdedir. Abdurrah-
man Süreyya'nın tahkîr edildiği, şahsiyâtın yapıldığı satırlar
da bulunmaktadır.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye'ye ikinci cevâb Hacı İb-
rahim Efendi'den gelir. Hall-i Talikât'ın müellifi veya müel-
liferi henüz talebedir. Oğlu dolayısıyla Cevdet Paşa'nın bu
talebelerdeki rolü düşünülebilirse de neticede eserdeki imzâ
sâhibinin talebe olması yüzünden efkârı umûmiyede ciddiye
alınmayabilir. Fakat devreye Hacı İbrahim Efendi'nin gir-
mesi münakaşaya renk katmıştır. Aslında daha aşağılarda gö-
rüleceği gibi, Hacı İbrahim Efendi'nin asıl münakaşayı hare-
ketlendiren fikirleri bu kitabdan çok Tercümân-ı Hakikat'
deki yazılarıdır. Zîra müellif Temyîz-i Ta'likât'ında Ab-
durrahman Süreyya'nın tenkidlerinin yersiz ve isâbetsiz bu-
lunduğunu, serdettiği mütâlealar neticesinde Cevdet Paşa'
nın eserinin ayıp ve kusurdan beraat ettiğini belirtmektedir.
Bu bakımdan Kurân-ı Kerim, hadîs-i şeriflere ve Arap ede-
biyatına dayanarak Hacı İbrahim Efendi'nin verdiği cevâb-
lar yine kelimeye ve ifâdeye dayanmaktadır. Halbuki gaze-
tedeki yazılarında daha çok problemler üzerinde durmakta-
dır. Hemen ifâde edelim ki, gerek Hall-i Ta'likât'da gerekse
Temyîz-i Talikât'da Abdurrahman Süreyya'nın bütün ten-
kidleri teker teker cevâblandırılmış değildir. Hacı İbrahim
Efendi'nin de müstehzî bir edâ takındığını söyleyelim.

Söz ipliğinin düğümü bir defa çözülmüştür. Taraflar ya-
kaladıkları yerden kopuncaya kadar asılmak niyetindedirler.
Her iki eserde de yeryer açıktan yeryer zımnen Abdurrah-
man Süreyya'ya hakâret edilmesi onu daha da kamçılarmış
ve yeni bir eserle her ikisine de cevap vermiştir. Böylece ta-
raflar fasit bir dâire içerisinde hareket eder olmuşlardır. He-
men hemen aynı konular olmasına rağmen Abdurrahman
Süreyya Tahlil-i Hall⁸ inde önce Hall-i Ta'likât'a sonra
ikinci bir bölümde Temyîz-i Ta'likât'a cevap verir. Eserlerin-

7 [İstanbul], 1299 (=1882), Matbaa-i Osmâniye, 22 S.

8 [İstanbul], 1299 (=1882), Mihran Matbaası, 85 S.

de önce muârizlarının sözlerini nakleder ve bunları kelime kelime ele alır. Hareket noktası Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye'sidir, yani başlangıçtaki tenkidlerinin haklılığını isbât gayreti içindedir.

Ok yaydan çıkmıştır; verilen cevâblar da tenkid edilmiştir, Tahlîl-i Hall de reddedilir. Redd-i Tahlîl önce Vakit gazetesinde tefrika edilir, sonra kitap hâlinde çıkarılır⁹.

Mukaddimede müellifler, Tahlîl-i Hall'deki Temyîz-i Ta'likât'ın, İbrahim Efendi gibi hem edib hem âlim bir zâtın eserini müdafaanın hadlerinin haricinde olduğunu ve esasen kendisinin onu cevâbsız bırakmayacağını, bunun için kendi eserleri Hall-i Ta'likât'la alâkalı olan kısma cevâb vereceklerini söyleyerek İbrahim Efendi'yi tahrik etmek isterler. Yine mukaddimede ince eleyip sık dokumadan belli başlı mes'elelerde kendilerini müdafaa edeceklerini ilâve ederler. Nitekim sırayla Hall-i Ta'likât'dan, Tahlîl-i Hall'den parçalar alırlar ve sonra cevâb verirler. Bu demek ki aynı konular etrafında dönüp dolaşma söz konusudur. Birbirlerini tezyifkârlıkla, edeb ve hakkaniyete uymamakla itham ederler. Son eserde daha açık bir şekilde görülür ki «öküz altında buzağı aramak» kabilinden ifâde didiklenmekte ve taraflar sözü istedikleri istikâmete doğru yönlendirmektedirler.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz eserler; Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye, Hall-i Ta'likât, Temyîz-i Ta'likât, Tahlîl-i Hall, Redd-i Tahlîl Belâgat-ı Osmâniye'nin sadece esere giriş mâhiyetinde olan baş kısımlarının, hemen hemen bütünüyle ifâde üzerinde duran tenkidleri ve cevaplarıdır. Bu dört eser bir noktada bütünlük arz etmektedir. Aynı mes'eleler etrafında dönüp dolaşır. Bunun için bunları böyle değerlendirdikten sonra yapılan tenkidlere ve cevâblara dâir çarpıcı birkaç örnek vermek istiyoruz. Diğer kitab ve makaleleri daha sonra ele alacağız. Çünkü onlarda üzerinde durulan meseleler bu beş eserdekinden çok daha farklıdır. Yalnız örneklerle geçmezden önce bir makale ve kitaptan da bahsetmek gerekecektir.

⁹ Mehmet Fâik, Mahmud Esad, Ali Sedad: Redd-i Tahlîl, Vakit, nr. 2324-2330, 27 Nisan - 3 Mayıs 1882; [İstanbul], 1299 (=1882), Matbaa-i Osmâniye, 32 S.

Keyfî imzâsiyle bir zât Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye'ye ilk cevabı kendisinin yazdığını beyandan sonra, «İzhâr-ı Zâtü'l-Beyn» isimli eserinden bir parçayı Tercümân-ı Hakikat'da iki gün ardarda neşreder¹⁰. Hall-i Ta'likât'ın Belâgat-ı Osmânîye'yi müdafaadan âciz olduğunu ifâde ile, Abdurrahman Süreyya'nın sadece «tavâif» ve «mütemeddine» kelimelerine dâir izahlarının yanlışlığını gösterir. Biz böyle bir esere rastlayamadık.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye'yi tenkid değil, tezyîf eden müellifi meçhul bir diğer eser Nazîre-i Ta'likât'dır¹¹. Taş basma olan bu kitap Abdurrahman Süreyya'nın ağzından yazılmıştır. Yazar «Dibâce» de, her gece evinde oturup ordan burdan çalıp çırttığı eserleri ve vücûdunun garâbetini düşünürken birkaç kişinin odasına gelerek Belâgat-ı Osmânîye'nin şerhini istediklerini, kendisinin Cevdet Paşa'ya pek çok zamandan beri kemâl ve fazlıyla şöhrat bulduğu için hased ederek eserlerini cerh ve tehzib etmeyi arzu ettiğini, bunun için de «Ta'likât» ismiyle bir itirâznâme kaleme aldığını, fakat Türkçeyi çok iyi bilmediği için Arabça kelimelerle ifâde-i meram ettiğini, bunun da anlaşılamaması üzerine şerhini yazmaya mecbûr olduğunu Abdurrahman Süreyya'ya söyler. Nazîre-i Ta'likât'da önce Cevdet Paşa'nın eserinin giriş kısmından parçalar alınır ve onlar üzerinde teker teker durulur. Burada maksat Abdurrahman Süreyya'nın cehâletini anlatmaktır. Bütünyle tezyîf ve hakâret söz konusudur. Sadece Belâgat-ı Osmânîye'nin başındaki iki kelimeye âit sözlerini naklederek okuyucumuza bir fikir vermek istiyoruz: «Tavâif kadaif vezninde tâifin cemidir. Nitekim âmilin cemi avâmil gelir lâkin burada Mekke-i Mükەرreme'ye karib olan Tâif şehri muraddır.» «İtinâ hindibâ vezninde mübalaga ile bir ism-i fâil olup Vankulu'nun beyânına göre çok darılmak mânâsına gelirmiş.»¹² Maksat Abdurrahman Süreyya'nın tenkidlerinin esas ve mâhiyetinin bu derece zayıf, yanlış ve saçma olduğunu göstermektir.

10 Keyfî, İzhâr-ı Zâtü'l-Beyn'den Bir Nebze, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1101-1102, 17-18 Şubat 1882.

11 1299, taş basma, 51 S.

12 Nazîre-i Ta'likât, s. 4, 5.

Şimdi yukarda isimlerini zikrettiğimiz eserlerin tenkid ve cevâblarından örnekler verebiliriz.

Belâgat-ı Osmânîye «tavaîf-i mütemeddi-ne kendi lisanla-rının kavâidini cem ile bir fenn-i mahsûs olarak tedvîn ede-gelmışlerdir» cümlesiyle başlar¹³.

Abdurrahman Süreyya buradaki «tavâif», «mütemeddi-ne», «lisan», «kavâid», «fenn», «tedvîn» kelimelerini kök, iş-tikâk, mânâ ve medlûlleri üzerinde ayrı ayrı durur; dipno-tunda tavâif yerine milel veya akvâm kelimelerinin «müte-meddi-ne»ye daha ziyâde yakışacağını söyler¹⁴.

Hall-i Ta'likât bunu, «milel kelimesinin istimâli burada yakışık almaz. Zîra millet bir din üzerine müctemî olan ce-maat demektir. Mekâtib-i sıbyânda okunan ilm-i halde din ve millet birdir denilmesinin hikmeti budur. İlm-i halimizi unutmayalım.

Lisân-ı Osmânîde tavâif lâfzı zebânzeddir. Tarihlerimiz-de mülûk-ı tavâif ve tavâif-i mülûk tabirleri marûfdur, bunu mevkîinde istimâl için mehaz-ı ıstikâkından bahse hacet yoktur. Arabçadan alınıp da lisân-ı Osmânîde istimâl olu-nan kelimelere Kâmûs'a müracaatla mânâ verilecek olur ise garîb hatalar vukûa gelir.»¹⁵ şeklinde cevaplar.

Abdurrahman Süreyya bu mütâleayı da şöyle tenkid eder: «Demek muhaşşinin itikadına göre din medeniyete mü-nâkız veyâhud mübâyindir. Din ile medeniyet içtimâ et-mez¹⁶. Fakat biz hiçbir mektebde ne böyle bir ilm-i hal görmüşüz ve ne de böyle fikir verecek nasihatler işitmişiz. Bizim itikadımıza göre din dâima medeniyetin lâzime-i lâ-yen-fekki olan hüsn-i muâşeret-i tervîc ediyor. Ve örf-i hükemâda kavâid-i dîniye üzre teessüs eden medeniyete medeniyet-i fâ-zıla itlak olunuyor.

13 Belâgat-ı Osmânîye, s. 2.

14 Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye, s. 4-5.

15 Hall-i Ta'likât, s. 4-5.

16 Hall-i Ta'likât'da yukarda da görüldüğü gibi açıkca bu yol-da bir fikir bulunmamaktadır.

Bir de mademki millet medeniyete münâsebet almıyor, bu takdirde millet-i Mûseviye, millet-i İseviye veyâhud Muhammediye dediğimiz halde hâşâ millet-i vahşiye-i Mûseviye ve İseviye ve Muhammediye'nin zihne mütebâdir olması lâzım gelir. Buna ise şimdiye değin kimse kâil olmamıştır.»

«Lisân-ı Osmânîde tavâifin zebânzed olup olmadığına dâir bir söz söylemedik. Veyâhud tavâifin mülûke mülûkun tavâife izâfesi câiz olup olmadığına dâir bir bahis açmadık. Fakat tâifenin tavâflık şâibesi olduğu cihetle akvâm ve mil-el gibi medeniyeti andıran kelimâtın istimâli daha ziyâde yakışık alır dedik. Mülûk-ı tavâife tavâif-i mülûk itlakı dahi herze-gerd-i bâdiye-i tegallüb ve tuğyân olduklarına mebnî olup bununla te'yid-i iddiâyâ kalkışmak nakiz-i müddeâyı isbât etmektir»¹⁷.

Gerek Hall-i Ta'likât'ın cevâbı gerekse Abdurrahman Süreyya'nın ikinci tenkidi maksaddan uzaktır. Üstelik Tahlîl-i Hall meseleyi tamamen başka mecrâyâ sürüklemektedir. Bununla beraber münakaşa bitmez; Redd-i Tahlîl Abdurrahman Süreyya'ya yeniden cevâb vermek lüzumunu duymanın mahsûlüdür. Ali Sedad ve arkadaşları Hall-i Ta'likât'ın ibâresinden din ile medeniyetin zıt olduğu fikrinin çıkarılamayacağını, mil-el kelimesinin tavâif yerine kullanılmasının doğru olmayacağını sebebi bilindiği için sözü uzatmak istemediklerini, fakat buna şimdi mecburiyet hâsıl olduğunu belirttikten sonra şöyle devam ederler: «Fransızcanın nation lafzı kavim ve nationalité kavmiyyet demek olduğu halde bazıları bunu millet ve milliyet ile tercüme etmişler ise de bu tercüme henüz umûm ehl-i lisan tarafından kabul olunmamıştır. Hatta hukûk-ı mil-el tabirini yanlış add ile bazıları onu hukûk-ı düvel diye tashîh eylemiştir. Amma tavâif yerinde mil-el denilse maksûda muvâfık gelmezdi. Çünkü ilm-i halde yazılmış olduğu üzere din ve millet birdir. Fakat bir din üzerine müctemî olan cemaata dahi millet itlak olunur amma Alman ve İngiliz ve Fransız gibi tavâif-i mütemeddineye akvâm denilir. Burada maksûd dahi budur. Halbuki İsevi oldukları itibâriyle cümlesi bir millet olur. İşte buna binaen bu makâmda mi-

17 Tahlîl-i Hal, s. 4-5.

lel-i mütemeddine tabiri yakışmaz. Ya tavâif veya akvâm demek lâzım gelir. Ve tavâif yerine akvâm denilebilirse de bu lâfzın tavâif üzerine vech-i rûchânı müsellemler değildir. Çünkü tavâifin mânâ-yı lugavîsi tasavvur olunacak olur ise temeddün etmiş bedeviler demek olur. Bu dahi ensebdir zirâ tarihe tevâfuk eder. Çünkü hep medenîlerin mebâdisi bedâvet olduğu ilm-i tarihte müsbittir.»¹⁸.

Hall-i Ta'likât ile Redd-i Tahlîl'in müelliflerinin aynı şahıslar olabileceğine yukarda işâret etmiştik. Bunun için Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye ve Tahlîl-i Hall'e cevâbları ardarda gösterdik. Şimdi de Abdurrahman Süreyya'nın ilk tenkîdine itirâz eden Hacı İbrahim Efendi'nin aynı mevzûdaki fikirlerini ele almak istiyoruz.

Hacı İbrahim Efendi, «Kâmus şârihinin kavlince tâife lâfzı ibtidâ tenhâ yerleri bilâ-havf seyr ve deverân şânından olan nüfûs-ı insânîyeye ıtlak olunmuş imiş. Lûgat-ı Arabiye fi'l-asl birer güne mânâya mevzû olup gittikçe tevessü ve teşaub ederek türlü türlü mânâlarda kullanılmıştır.

Tâife dahi fi'l- asl mânâ-yı mezkûre mevzû ise de bundan başka daha nice mânâlara gelmiştir ki bu mânâlarda mânâ-yı aslî cânibî asla gözetilmemiştir» dedikten sonra, İbn Abbas'dan ve Kur'ân-ı Kerim'den getirdiği misâllerde «tâife» kelimesine bir had çizilmediğini ve tâifenin «cemâat-ı mütemeddine»den sayılmaması için bir mâni bulunmadığını, binaenaleyh tavâifin akvâm mânâsına gelmekle mütemeddine ile terkibinin yakışık alacağını söyler ve yine Kur'ân-ı Kerim'den getirdiği misâllerle millet kelimesinin din mânâsına geldiğini, kavim mânâsında kullanılamayacağını ilâve eder¹⁹.

Tahlîl-i Hall'in sonuna eklenen makalede İbrahim Efendi'ye de cevâb verilir. Burada Abdurrahman Süreyya, İbrahim Efendi'nin kendi fikirlerini meâlen alırken birtakım ilâveler yaptığını, dolayısıyla söylediklerinin başka istikâmet

18 Redd-i Tahlîl, s. 6-8.

19 Temyiz-i Ta'likât, s. 4-6.

lere çekildiğini belirttikten sonra şunları söyler: «Bizim makâlede medeniyetle tavâif arasında bi'l-fiil tezâd olduğuna dâir bir söz var mıdır? Biz asıl mânâ-yı mevzûu hasebiyle tâifede hâl-i bedâvete daha yakın olan seyr ve deverân şâibesi bulunduğu cihetle tavâif yerine milel ve akvâm gibi lâfızlar istimâl buyurulsaydı daha ziyâde yakışık alırdı dedik; yani ulviyet ve ahsenîyet aradık. Gerek İbrahim Efendi ve gerek Hall-i Talikât sâhibi cevâz arıyor, cevâz ile ulviyet ve ahsenîyet arasında zannederim ki merhaleler var. Bunlar nâfile yere yoruluyorlar, biz tavâif-i medeniye tavsif-i izâfisinde hüsn olduğunu itiraf etmiş ve fakat müellifin kadr-i alü'l-âline onu az görerek ulviyet ve ahsenîyet gözetmiş iken bunlar henüz cevâz dâiresinde dolaşıp duruyor»²⁰.

Esâsen Abdurrahman Süreyya Efendi'nin üslûbu böyle yumuşak olsaydı zannederim bu kadar fırtına kopmazdı. Bir «tavâif-i mütemeddine» terkibi, kısaca almaya çalıştığımız bu tenkidlere ve cevâblara sebep oluyor. Burada doğru veya yanlış çok tavır ve tutum ön plâna geçiyor. Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye'de daha böyle pek çok kelime ve terkiplerin, cümlelerin tenkidleri bulunmaktadır. Bunların bir çoğu da cevâblandırılmıştır. Biz bu konuda sâdece bir nümûne ile iktifâ edeceğiz. Bunlar esas mes'ele ile doğrudan alâkalı değildir. Ayrıca her iki kelimesi de Arapça olan ve Farsça kâideye göre yapılmış bir terkiplerin unsurları hakkında bu kadar teferruata girmek mes'eleyi veya problemi kaybetmek demektir. Bunda her iki tarafın da payı vardır. Bununla beraber bu ve benzeri tenkidler bir bakıma önemlidir de. Çünkü maksadı tam ve doğru olarak anlatabilmek için dili iyi bilmek, kelimeleri yerli yerinde kullanmak lâzımdır. Yoksa çoğu zaman görüldüğü gibi «ben bunu böyle söyledim, doğrusu budur» yollu bir mütâlea ile yazıp çizmek dili tahrib eder. Halbuki böyle bir tenkid sisteminin varlığı her eline kalem alanın müellif pâyesini kazanmasını, büyük yazar geçinmesini önleyecek bir yoldur. Böylece de dilin tahribine mâni olunabilecektir. Bu nevî tenkidlerin diğer bir faydası da kelime üzerinde düşünme veya hiç olmazsa kelime üzerine

dikkati çekme alışkanlığını kazandırmasıdır. Fakat bunların Belâgat-ı Osmânîye münakaşalarında olduğu gibi mes'elenin ağırlık noktasını teşkil etmesi de bir zaafıdır.

Şimdi de Abdurrahman Süreyya'nın Belâgat-ı Osmânîye'deki bazı tariflere yaptığı tenkidlerden bir örnek alalım. Bunda da aynı şekilde tenkid ve cevâbları peşpeşe sıralayacağız.

Belâgat-ı Osmânîye'de fesâhat şöyle tarif ve izâh edilir: «Fesâhat, elfâzın telâffuz ve istimâî tatlı ve mânâsı zâhir yani telâffuz olunurken mânâsı zihne mütebâdir olmaktır»²¹.

Bu tarifi Abdurrahman Süreyya mecâzlarla yüklü olduğu için beğenmez ve müphem bulur:

«Malûmdur ki tariflerde mecâz ve kinâyet istimâli câiz değil iken bu tarifde dinlemek mânâsına olan «sem'» makâmında ve ancak kuvve-i zâika ile fark ve temyîzi müyesser olan «tatlı» zâikaya hiç tealluku olmayan «kolay ve hafif» yerinde kullanıldığı gibi «telâffuz» kelimesinde dahi istihdam tekellüfü vardır. Çünkü bu makâmda «telâffuz» dile hafif gelmesi itibâriyle mânâ-yı hakikisinde istimâl olunmuş ise de sem' itibariyle mânâ-yı mecâzide kullanılmıştır.

Zîra işitilen şey telâffuz olmayıp, belki telâffuzundan hâsıl olan savttır.

Bir de mânânın açıklığını «zihne mütebâdir olmakla» tefsir etmek üdebâ-yı Osmânîyi nokta-i nazarından âdetâ zâhiri müphemlendirmektir. Çünkü «bu lâfzın telâffuz olunurken mânâsı zihne mütebâdir oluyor» fıkrasından daha açık olduğu câ-yı inkâr olmayıp bu cihetle maksadın izahı cihe-tine gidilirken ihâm edilmiş oluyor.

Eğerçi «fesâhat, mânânın açık olmasıyla beraber sözün dile hafif gelmesidir» denilseydi hem fesâhatın mânâ-yı lu-

21 Belâgat-ı Osmânîye, s. 7.

gavisi tezkâr ve hem de bilâ-tekellûf müellifin mâ-fi'z-zamîri beyân ve iş'âr edilmiş olurdu»²².

Talîkât-ı Belâgat-ı Osmâniye'ye cevâb olan Hall-i Ta'li-kât'da sadece «zihne mütebâdir olmak» sözünün mânâsı izâh edilerek Cevdet Paşa'nın haklılığı anlatılmak istenilir ve Abdurrahman Süreyya'nın daha iyi diye yaptığı tarif tenkîd edilerek «lâtîf» kelimesinin «elfâz-ı cezele»ye yakışmadığı söylenir.

«Telâffuz olunurken mânâsı zihne mütebâdir olmak meânî elfâza musabakât etmek demektir. Ve bazılarının tabirine göre hâk-ı lâfızdan yani sözün ortasından münfehîm olmaktadır. Elhasıl söz tamam olur olmaz mânâ zihne tebâdür etmek demek olur. Zuhûr ise bir tabîr-i umûmîdir, binaenaleyh yani ile tefsîri ehass ile tefsîr ve izâhdır ibhâm değildir. Kûtûb-i meânî ve beyânı mütâlea edenlerin ra'nâ malûmudur»²³.

Bu cevâb Tahlîl-i Hall'de tekrâr tenkîd edilir: «Pek güzel, lâkin bunun mânâsını ancak havâs-ı nâs anlayabilir. Belâgat-ı Osmâniye havâs için yazıldıysa havâsın buna hiç ihtiyacı yoktur. Avâm için tertîb olunduysa avâm bundan ne anlar? Eğerçi mânânın açıklığı «söz söylenirken tâ ortasından mânânın zihne gelivermesi veyâhud zihne varmak için mânânın elfâzla yarışa çıkması» ile tefsîr etmesi olsaydı belki bir fâideyi müfîd olurdu».

«Mânâ lâfzın tâ ortasından münfehîm olmak dedikten sonra elhâsıl söz tamam olur olmaz mânâ zihne tebâdür etmek tabiri ile kelâm-ı evveli telhîse kalkışmak sarahatan nakızını birleştirmek değil midir?»

«Tâbîr-i ehass ile tabîr-i eamı izâh etmek nasıl mümkün olabilir? Eam ehassdan evzâh değil midir? Yoksa kaziyeyi biz mi ters anlıyoruz?!»²⁴.

Redd-i Tahlîl'de bu tenkîdin birinci kısmı için «bunlar

22 Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye, s. 20-21.

23 Hall-i Ta'likât, s. 11, 12.

24 Tahlîl-i Hall, s. 17-18.

hep lâf olup bu türlü lâflara cevâb bile yazmak pek abesdir» dendikten sonra, ikinci kısmı için de «mantıkiyyûndan bazı muhakkîkîn tarif-i bâlâ-hassı resm-i nâkıs kabilinden addeyledikleri kütüb-i müteberede mukayyedir» yollu cevâb verilir²⁵.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye'nin fesâhatın tarifine dâir tenkidine Temyîz-i Ta'likât'da da itirâz edilmektedir: «...lisânımızda müstamel elfâzın ekseri mecâz olup kesret-i istimâl onları hakikat derecesine götürmüştür. Ezcümle işbu tatlı lâfzı mânâ-yı aslisinden ziyâde sâir mânâlarda müstâmeldir. İşte görmez misiniz tatlı bakışlı, tatlı gülüşlü, tatlı dilli ve sözü tatlı, gülüşü tatlı, bakışı tatlı denir ki işbu terkiblerdeki hasseler bu terkiblere mahsûs olup böyle makâmlarda tatlı lâfzının ifâde ettiği mânâ ve verdiği hüküm ve tesîr lisânımızda başka elfâz ile müyesser olamaz. Binaenaleyh müellifin (Cevdet Paşa) telâffuza «tatlı» isnâd etmesi pek tatlıdır. Bu tarifde müellifin mânânın zâhir olmasını zihne mütebâdir olmasıyla tefsîr etmesine dahî sâhib-i Ta'likât itirâz edip «bu tefsîr üdebâ-yı Osmânîye nokta-i nazarından âdetâ zâhiri müphemlendirmektir» demiş. Üdebâ-yı Osmânîye denilen Arabiyete hizmet etmeyen üdebâ ise onların nokta-i nazarlarına itibâr yoktur ve eğer edebiyatı esaslı erbâb-ı maârif ise onlar bu tefsîri münâsîp görürler. Zîrâ zuhûr bir nesne âşikâr ve âyân olmak demek olup halbuki bir lâfız telâffuz olundukta hakikaten onun mânâsı âşikâr olmaz belki mânânın mâhiyet ve sûreti zihne tebâdür eder. İşte ejcümle güneş Türkçe bir lâfız olup mânâsı bir cirm-i münîr-i semâvidir. Geceleyin bir kimse bir kimseye sırası gelip de güneşi zikreylese meselâ güneş kaçda doğuyor dese güneş lâfzının mânâsı olan cirm-i münîr-i mezkûr sâmia zâhir ve âşikâr mı olur. Yoksa onun mâhiyeti mi sâmiin zihnine tebâdür eder?

İşte bu izâhâtdan dahî mânânın zâhir olmasını zihne tebâdür etmesiyle tefsîr etmek zâhiri müphemlendirmek olmayıp bilâkıs izahlandırmak olduğu âşikâr oldu»²⁶.

25 Redd-i Tahlîl, s. 15

26 Temyîz-i Ta'likât, s. 14-12.

Abdurrahman Süreyya, Hacı İbrahim Efendi'nin Cevdet Paşa'nın tarifinde «tatlı» kelimesini mecâzen kullandığını kabûl ettiğini, mecâzî ifâdenin Türkçeye mahsus olmadığını, her dilde böyle mecâzların bulunduğunu, fakat konuşma dilinde güzel olan mecâzın tariflerde uygun düşmediğini; üstelik Belâgat-ı Osmânîye'deki tarifde «evvelâ dinlemek mecâz-ı mürsel tarikiyle işitmek sâniyen tatlıyı istiâre-i mekniye tarikiyle sâmiyaya hafif ve lâtif gelmek mânâlarına kullanmak gibi» konuşma dilinde bile yakışık almayan muameleleri te'vîl etmenin garîplik sayılacağını söyler. Ona göre ilmî tariflerde böyle kapalı ifâdeler yer almamalıdır. Tahlîl-i Hall, Temyîz-i Ta'likât'ın son sözlerini ise tamamiyle mânâsız görür²⁷.

Bir tarif de böylesi tenkîd ve cevâblara sebep olmaktadır. Hernekadar tenkîd gözüyle bakılınca birtakım kusurlar, müdâfaa etmek düşüncesiyle de birtakım meziyetler bulunursa da Abdurrahman Süreyya'nın haklı olduğu taraflar vardır. Hemen anlaşılacağı gibi bu konuda verilen cevaplar sırf müdâfaa etmek maksadına matuftur. Bunun için de lâf uzayıp gitmiştir. Çünkü her iki taraf da ısrarla haklı olduklarını iddia etmektedirler.

Son bir örnek de Belâgat-ı Osmânîye'nin bu baş kısmındaki misâllere dâir yapılan münakaşalardan vermek istiyoruz. Cevdet Paşa «ta'kid-i lâfzî» için Fehîm'in

Şarâbdur diyerek sundu bana sâki câm
Havâs-ı hams ile hissolundu bâde temâm

beytini kaydettikten sonra şu mütâleada bulunur: «...şarab içilirken taam ve râyihası duyulur ve rengi görünür ve kadeh ele alındıktan sanki hiss-i lems dahî hissedâr edilmiş olur, yalnız hiss-i sem' mahrûm kalır. Sâki şarâbdur deyecek o dahî hissesini alır. Bu halde bâde havâs-ı hamse ile hiss olunmuş olur. Lâkin bu mânâyı ifâde için kadehi elime aldım ve

27 Tahlîl-i Hall, s. 68-70.

şarabı görerek ve râyihasını duyarak içdim demek lâzım gelir. Yoksa bu cümleler hep mahzûf olduğu halde yalnız şarâbdur diyerek sözünden bu mânâlara intikâlde suûbet olduğundan kelâmın muakked olduğu derkârdır»²⁸.

Abdurrahman Süreyya metindeki «havâs-ı hamse» terkininin nahiv kâidesine göre «havâs-ı hams» demek lâzım geldiğini dipnotta belirttikten ve eğer bu şekilde izâh edilirse şiirde ta'kidin varlığı muhakkaktır dedikten sonra şöyle devam eder: «Şarâbdur diyerek, sözünden o mânâlara intikâl ne kadar müşkil ise şâirin şiirinden öyle bir mânânın istinbatı cihetine gidilmek bin o kadar garibdir. Zîra şâirin muradı pek açık ve her türlü takidâtıdan vâreste iken öyle hiç hatır ve hayâle gelmeyen bir mânâyâ zehâb hakikaten câ-yı istigrâbdır.

Şâir Fehîm diyor ki «Şarâbdır diyerek sâkî kadehi bana sununca öyle neşelendim ki bî-vâsıta-i zevk u lems havâs-ı hams hisse-yâb-ı zevk u tarâb oldu. Yoksa müellifin dediği gibi sâkî şarâbdur deyicek ben de şarabı elime aldım bilmem kokladım...» gibi mânâları Fehîm'in hatırından bile hutûr etmemiştir. Bundan muradı ancak sâkinin mücerred bu iltifâtıyla sultân-ı şevk u tarâbın iklim-i vücûduna istilâsını işrâb etmektedir»²⁹.

Bu görüşlere Hall-i Ta'likât'ın cevâbı Abdurrahman Süreyya'nın haklılığını doğrular mâhiyettedir: «Bu mânâ Fehîm Efendi'nin lisânından sekiz on kadar zât hâzır olduğu halde mesmû olarak yazılmıştır. O zâtlardan bazıları hâlâ hayattadır ve şâirin dediği mânâyâ göre «şarâbdur diyerek» cümlesi zâid kalır. Bu cümle ile beraber emsileden maksûd ancak bir kâideyi izahdır. Emsile üzerine uzun uzadıya bahsetmek de'b-i üdebâdan değildir»³⁰. Hall-i Ta'likât'da ve diğerlerinde havâs-ı hams ve havâs-ı hamse'nin hangisinin nahve daha uygun olduğuna dâir mütâlealar varsa da bunlar terkib ve ifâdeyle alâkalıdır ve biz bu konuda daha evvel örnek verdiğimiz için o hususları atlıyoruz.

28 Belâgat-ı Osmâniye, s. 14-15.

29 Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye, s. 31-32.

30 Hall-i Ta'likât, s. 22.

Abdurrahman Süreyya bu izaha «mutlaka ya sû-i tefhîm veyâhud sû-i tefehhüme uğramış olmalıdır çünkü bizim verdiğimiz mânâ ile mesmûât üzre yazılan mânâ mukâyese olunsa bi'l-bedahe aralarında olan fark görülür. Artık isti-mâ-i şühedâ ve ikâme-i beyyineye hâcet yok.»

«Ehl-i irfân meşrebince asıl zevk şarâb deyip de bâdeyi sunmakdadır, içmekte değildir. Binâberîn şarâbdur diyerek cümlesi bizim mânâmızı te'yid ediyor» ³¹, şeklinde bir karışılık verir. Redd-i Tahlîl'de artık bu mes'ele üzerine bir daha dönülmez. Fakat Temyiz-i Ta'likât'da Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye'nin tenkidleri Cevdet Paşa'yı haklı gösterecek şekilde cevaplandırılır. Hacı İbrahim Efendi, Abdurrahman Süreyya'nın Fehîm Efendi'yi Fehîm-i Kadîm zannettiğini ve bizzat Fehîm Efendi'nin vermiş olduğu mânâyı zıt bir izâh getirdiğini söyledikten sonra şöyle devam eder:

«Bir şeyin havâs-ı hams ile hiss olunması havâs-ı hamsin ol şeye ta'likiyle hâsıl olur. Bî-vâsita-i zevk u lems havâs-ı hams bir şeyden hisseyâb-ı zevk olabilir mi? Bal demekle ağız tatlılanır mı?

Mânânın doğrusu Fehîm Efendi'nin verdiği ve müellifin naklettiği mânâdır. Şöyle ki, şarâb içilirken taam ve râyihası duyulur ve rengi görünür ve kadeh ele alındıkta sanki hiss-i lems dahî hissedâr edilmiş olur, yalnız hiss-i sem' mahrûm kalır. Sâkî şarâbdur deyecek o dahî hissesini alır. Bu halde bâde havâs-ı hams ile hissedilmiş olur..»

Hacı İbrahim Efendi Cevdet Paşa'nın izâhının doğruluğunu gösterebilmek için Ebû Nüvâs isimli bir Arab şâirinin «ey sâkî sen bana şarâb ver ve bu şarâbdır de» diye tercüme ettiği şiirini delil gösterir. Hattâ Fehîm Efendi'nin bu mânâyı adı geçen şâirden aldığını ileri sürer. Ona göre Fehîm Efendi'nin bu söyleyişinde Belâgat-ı Osmânîye'nin beyânı üzere ta'kid-i lâfzî vardır.

31 Tahlîl-i Hall, s. 27-28.

«Çünkü sâkinin yalnız şarâbdır demesinden şarâbın içildiği ve sem' olunduğu mânâları çıkmaz.

Beyt-i mezkûru sâhib-i Ta'likât'ın re'yi üzre tevcîh ve te'vîl eylemek beyte halli gayr-i mümkün bir ta'kid nisbet etmektir. Zîrâ havâs-ı hams ile hissolundu bâde lâfzından bi-vâsita-i zevk hissolundu mânâsı çıkmaz»³².

Abdurrahman Süreyya buna verdiği cevâbda acaba «ey sâki sen bana şarâb ver ve bu şarâbdır de» fıkrasıyla «şarâbdır diyerek sundu bana sâki câm» mısırâi arasında olan hüküm ve kuvvet bir midir? Mânâya âşinâ olan ehl-i zevke göre «şarâbdır diyerek sundu bana sâki câm» mısırâında «bir hâl tehayyül olunur ki onunla havâs-ı hams değil şiryânlar bile feverâna gelir» der³³.

Bütün bu örneklerde görüldüğü gibi, tenkid ve cevâblarda haklı veya haksız olmak pek o kadar önemli değildir. Cevdet Paşa'nın tarafını tutanlar Belâgat-ı Osmâniye'nin tenkidine tahammül edememişler, buna karşılık Abdurrahman Süreyya sırf tenkid etmek için yazmaktan da çekinmemiştir. Mamafih biz umûmî bir değerlendirmeyi yazımızın sonunda yapacağız. Bundan sonra, mâhiyetleri itibâriyle tamamen ayrı mütâlea edilmesi gerekli iki risâle ile bunların ele aldığı mevzûlarla alâkalı makaleleri; belâgat, millî belâgat ve lisanımız gibi mes'eleler etrafındaki münakaşalarla çok sonraları çıkmış bir kitabı ve nihâyet Belâgat-ı Osmâniye'nin şerhini inceleyeceğiz.

32 Temyiz-i Ta'likât, s. 17-18.

33 Tahlil-i Hall, s. 80.

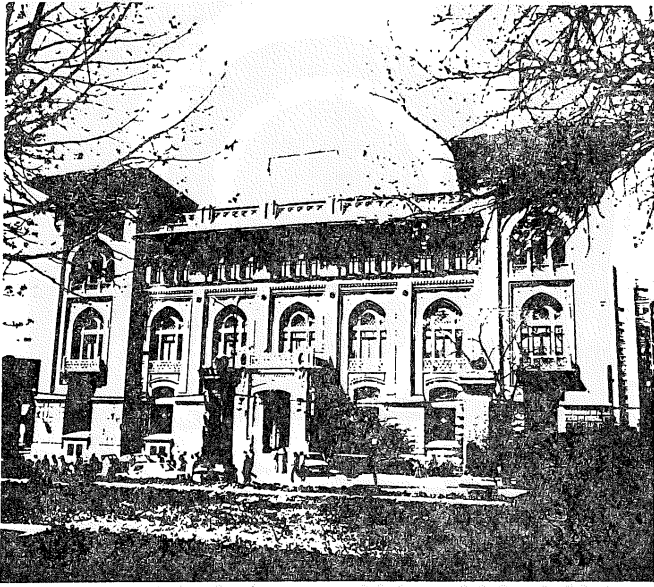
**KUBBEALTI AKADEMİK SEMİNERLERİ
MART 1983 PROGRAMI**

- 1 Mart Salı : **Ahmet Kabaklı**
Akif'in Mısır Günleri
- 4 Mart Cuma : **Prof. Dr. Oktay Aslanapa**
İslâmiyet'in İlk Âbidesi: Kubbetü's
Sahrâ
- 8 Mart Salı : **Prof. Dr. Faruk Sümer**
XIV. Asırda Türkiye İctimâî ve İktisâdî
Durumu
- 11 Mart Cuma : **Aydın Bolak**
Vakıf
- 15 Mart Salı : **Doç. Dr. Kıyâmüddin Râî**
Afganistan'ın Bugünkü Sosyal Durumu
- 18 Mart Cuma : **Prof. Dr. Sabri Ülgener**
İktisat Zihniyetimizde Din ve
Tasavvufun Rolü
- 22 Mart Salı : **Doç. Dr. Tefvik Ertüzün**
Türkiye'nin Dış Ekonomik Münâsebetleri
- 25 Mart Cuma : **Prof. Dr. Ömer Faruk Akün**
Târih Duygusu
- 29 Mart Salı : **Emin Işık**
Millet Yapısının Mânevî ve Kültürel
Temelleri

Yer: KARAMUSTAFAPAŞA MEDRESESİ
Yeniçeriler Cad. Nu: 43 ÇARŞIKAPI/İST.
Saat: 18.00 - 20.00

KUBBEALTI AKADEMİK SEMİNERLERİ
NİSAN 1983 PROGRAMI

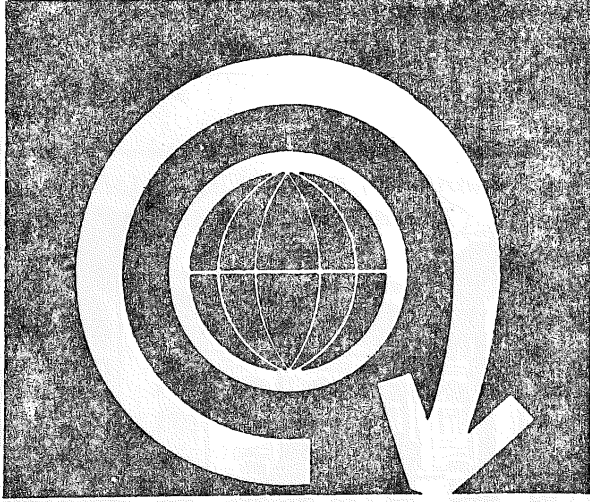
- 1 Nisan Cuma : **Yard. Doç. Mehmet Saray**
Atatürk ve Komünizm
- 5 Nisan Salı : **Prof. Dr. Turan Yazgan**
Ücret Mes'elesi
- 8 Nisan Cuma : **Zeki Kuşoğlu**
Ebrû San'atımız
- 12 Nisan Salı : **Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu**
Kendimizi Arıyoruz
- 15 Nisan Cuma : **İlhan Bardakçı**
Türk Basım ve Fikir Hayâtının
Gelişmelerinde Milliyet ve Diğer
Unsurlar
- 19 Nisan Salı : **Dr. Fevzi Samuk**
Psikiyatri ve İnsan
- 22 Nisan Cuma : **Prof. Dr. Ömer Faruk Akün**
Sohbet
- 26 Nisan Salı : **Prof. Dr. Salih Tuğ**
Osmanlı İmparatorluğunun Bazı İnhitat
Sebepleri Üzerine Görüşler
- 29 Nisan Cuma : **Prof. Dr. Sabahaddin Zaim**
Orta - Doğu İntibâları

**ASIRLIK HİZMETİN
SEMBOLÜ**

T.C. ZİRAAT BANKASI

Türkiyede ve bütün dünyada

İhracat ve ithalat işlemlerinizi,
döviz, mevduat ve kredi hesaplarınız
ve diğer bütün bankacılık işleriniz için
Akbank'ı tercih ediniz.

Akbank, bütün dünyadaki birinci sınıf muhabirleri
ile işbirliği yapmak suretiyle emrinizdedir.

AKBANK

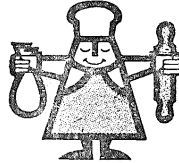

her şeyi ile özel

kalitesi, ambalajı,
mutfağınızdaki yeri ile...

SINANGİL UNLARI İLE YAPILAN HAMUR İŞLERİNİN DE
ÖZEL BİR TADI, ÖZEL BİR GÖRÜNTÜSÜ VARDIR.

SINANGİL UNLARI

Adres : Büyükdere Cad.Fargo Han147/3
Zincirlikuyu-İstanbul
P.K. : 56 Levent-İstanbul
telefon : 66 84 50 (5 hat)- 66 33 52
telgraf : Muzafsın- Levent/İstanbul
teleks : 23652 Siho Tr-23617 Trsm Tr.

MODERN
GÖRÜNTÜ